

**Treball Final de Màster en Desenvolupament, Cooperació i Acció
Comunitària**

**Fundació Pere Tarrés, Facultat d'Educació Social i Treball Social,
Universitat Ramon Llull**

Les formes de sentir de les dones a Gàmbia
**Reflexions a partir de cinc converses per afegir miralls als
feminismes**

Autora: Anna Tàsies Gispert

Tutora: Encina Villanueva Lorenzana

Any Acadèmic: 2021 – 2022

Data d'entrega: 15/06/2022

“My dream is to be married. And to be a good mother and a lovely wife”.
Khadijah Jatta

“If I had had an education, I wouldn’t be facing most of the difficulties I face”.
Amie Secka

“Women should make sure that they have the determination to stand on their own”.
Adama Sanyang

“I like being a woman. We stay at home and take care of the children”.
Bintu Sonko

“We, educated women, will raise our kids more fairly. There is hope for the future”.
Sirreh Sibideh

Resum

En el marc dels feminismes postcoloniais, aquest treball final de màster aporta els relats personals de cinc dones gambianes amb el propòsit d'enriquir els feminismes africans amb mirades i experiències particulars. A través d'un anàlisi qualitatiu vinculem la vida d'aquestes dones amb les característiques principals d'aquesta corrent africana, i reflexionem sobre els elements que les desvinculen de l'occidental. Aquests aprenentatges ens porten a considerar diverses maneres com futurs projectes al terreny poden seguir avançant en la incorporació d'un enfocament de gènere i revertir millor en la vida de les dones.

Paraules clau: Dones; Feminismes; Àfrica; Gambia; Interseccionalitat

Resumen

En el marco de los feminismos postcoloniales, este trabajo final de máster aporta los relatos personales de cinco mujeres gambianas con el propósito de enriquecer los feminismos africanos con miradas y experiencias particulares. A través de un análisis cualitativo vinculamos la vida de estas mujeres con las principales características de esta corriente africana, y reflexionamos sobre los elementos que las desvinculan de la occidental. Estos aprendizajes nos llevan a considerar varias claves para que futuros proyectos en el terreno puedan seguir avanzando en la incorporación de un enfoque de género y revertir mejor en estas mujeres.

Palabras clave: Mujeres; Feminismos; África; Gambia, Interseccionalidad

Abstract

With the aim of enriching African feminisms with particular stories, this master's thesis focuses on the personal experiences of five Gambian women within the context of post-colonial feminisms. Using a qualitative analysis, their experiences are linked with the main characteristics of the African movement, as well as analysing the elements that distance them from Western feminism. These learnings will lead to several key points that consider how future projects on the ground can keep moving towards having a better impact on these women.

Keywords: Women; Feminisms; Africa, The Gambia, Intersectionality

Agraïments

Abaraka a la Bintu Sonko, la Khadijah Jatta, l'Adama Sanyang, la Sirreh Sidibeh i l'Amie Secka pel temps i la sinceritat.

Gracias a l'Encina Villanueva per l'acompanyament.

Índex

1.	<i>Introducció</i>	7
2.	<i>Marc teòric</i>	11
	2.1 Descolonitzar els feminismes occidentals: Crítica al discurs colonial del Nord Global	11
	2.2 Indissolubilitat: el per què de la interseccionalitat en l'anàlisi.....	13
	2.3 Els feminismes postcolonials i negres	14
	2.4 Feminismes africans i moviments femenins al continent.....	16
	2.4.1 Drets per tota la comunitat, homes com a aliats i la criança com a fortalesa	17
	2.4.2 Cartografia dels feminismes africans	18
	2.5. La vida de les dones a Gàmbia, en xifres	20
3.	<i>Objectius i hipòtesis de la investigació</i>	24
4.	<i>Metodologia</i>	26
	4.1 Disseny metodològic.....	26
	4.2 Selecció de la mostra.....	26
	4.3 Breu presentació de les dones entrevistades	28
	4.4 L'entrevista.....	30
	4.5 Consideracions ètiques.....	32
5.	<i>Resultats i discussió</i>	34
	5.1 Procediment.....	34
	5.2 Resultats	35
	5.2.1 Família	35
	5.2.2 Identitat	36
	5.2.2.1 Les dones són mares.....	37
	5.2.2.2 Les dones són servicials.....	37
	5.2.2.3 Les dones a l'imaginari col·lectiu	39
	5.2.3 Sororitat i feminismes	41
	5.2.3.1 La importància de la comunitat	43
	5.2.3.2 La inclusió dels homes.....	44
	5.2.4 Opressió de gènere: rols familiars i de gènere	44
	5.2.5 Altres forces opressores que agreugen la de gènere	46
	5.2.5.1 Pobresa.....	46
	5.2.5.2 Falta d'educació.....	47
	5.2.5.3 Falta d'intimitat i temps lliure.....	48
	5.2.5.4 Rols familiars	50
	5.2.5.5 Religió	50
	5.2.6 Somnis, ambicions i futur	51

5.3 Discussió.....	51
6. <i>Conclusions</i>	56
7. <i>Bibliografia</i>	61

1. Introducció

A la part del món on es llegirà aquest treball el feminisme està de moda. Si bé en aquest moment hi ha adolescents passejant per Barcelona, Singapur o Washington amb el lema *Feminist* estampat a les seves samarretes d'Inditex, no fa tant érem a l'any 2011, quan l'anglesa Caitlin Moran escrivia *How to be a woman* i plasmava, per sorpresa de molts, la societat sexista en la que encara vivim; o l'any 2014, quan la nigeriana Chimamanda Ngozi Adichie reivindicava (des dels Estats Units) la necessitat del feminisme a *We should all be feminists*. El que fa deu anys encara s'havia de justificar, ara viu una quarta onada.

La columna vertebral d'aquest treball és, doncs, el feminisme. Aquesta investigació tractarà qüestions de gènere i igualtat de les dones, però sortint dels discursos més occidentalcentrics, centrant-se en la banda sovint coneguda com la contra-hegemònica, que beu de la teoria postcolonial. Veurem què hi passa a l'Àfrica Subsahariana, concretament a Gàmbia, allà on no hi ha botigues d'Inditex. I tot i que en aquesta banda – del discurs i del món – també hi ha associacions d'apoderament femení i fins i tot matriarcat, les acadèmiques i activistes no sempre s'han identificat amb el terme feminisme. Més endavant ho veurem en detall, i n'entendrem les causes.

Com dèiem, tot i existir a tot arreu, en la majoria de reculls acadèmics el marc conceptual del feminisme s'ha construït només resseguint la variable del temps, no la geogràfica. Darrerament hi ha hagut un creixent interès pels feminismes contra-hegemònics, que cada cop ocupen més espai tant en cercles acadèmics com en moviments feministes, però la bibliografia consultada per fer aquesta investigació confirma que aquests feminismes encara queden recollits en el mateix calaix de sastre: els feminismes negres, de resistència, del Tercer Món, o post-colonials. Són els *altres*. Simplificant-los a una corrent crítica a la principal i situant-los al marge, se'ls ha desposseït de la càrrega política i històrica que realment tenen. Podríem fer un paral·lelisme amb el que passa també a l'esport, el masculí és l'esport en sí, i el que juguen les dones és l'esport femení. L'altre.

En la majoria de casos, a més, les veus més poderoses d'aquests feminismes postcolonials, com Avtar Brah, bell hooks¹ o Chandra Mohanty, a qui estudiarem més endavant, han articulat els seus discursos des d'Europa o els Estats Units, i hi ha milions de dones a les que aquestes idees i reivindicacions tampoc les interpel·len, perquè tot i que comparteixen to de pell i algunes opressions amb les activistes, elles viuen al Sud Global. Aquest treball tracta sobre aquestes dones. Veurem què hi ha més enllà dels feminismes negres afroamericans i britànics, i ens capbussarem a descobrir com s'han construït els feminismes africans, fixant-nos en les veus de pensadores del continent que teixeixen una realitat amb la qual aquestes dones sí que es poden identificar.

¹ Escriurem sempre el pseudònim de Gloria Jean Watkins en minúscula, com ella volia, per tal que el públic es fixés en la seva obra i no en ella.

Així doncs, aquesta investigació començarà amb un marc teòric que ens servirà per fonamentar i donar consistència a aquells fils que després voldrem filar. Primer repassarem els debats que qüestionen el poder del feminisme hegemònic, la seva neutralitat, el seu caràcter universalitzador (i, per tant, excloent), així com el seu poder de representació i de creació d'identitats; per després veure quines conseqüències ha tingut tant per les dones racialitzades (perquè són les que històricament han donat veu a aquesta reivindicació) com les que viuen al Sud Global, concretament a l'Àfrica Subsahariana. És evident que l'apropiació de la història per part dels feminismes de les dones blanques ha robat de la seva pròpia història als altres feminismes, diu l'antropòloga Mercedes Gabardo al recull d'articles que publica a *Feminismos Negros* (2012). Continua: "Apropiant-se de la memòria històrica s'apropien també de la definició de l'opressió així com el disseny de les estratègies polítiques transformadores. Anul·lant les històries particulars s'inventen una sola història"² (p.14).

Seguidament analitzarem la teoria feminista postcolonial, i pararem atenció a la interseccionalitat, l'eina que s'utilitza per entendre la importància de tractar varies opressions – classe, raça o gènere, entre d'altres – com a dependents les unes de les altres en la vida de les dones, perquè com deia bell hooks a *Ain't I a woman, Black Women and Feminism* (1986), "no podem formar-nos una imatge nítida de la situació de la dona centrant-nos exclusivament en les jerarquies racials" (p.12).

Llavors recollirem les característiques principals dels feminismes negres i els seus esforços per desconstruir el pensament feminista hegemònic, per després passar als africans. N'analitzarem breument les propostes teòriques i les seves denominacions pròpies, basades en la vida i les experiències de les dones africanes.

Un cop tinguem clar el context teòric, passarem a la proposta pràctica, que respon a una necessitat que es va detectar mentre l'autora realitzava les pràctiques del màster en Desenvolupament, Cooperació i Acció Comunitària de la Facultat Pere Tarrés (URL) a Gàmbia, a finals de 2021: la realitat de les dones gambianes no està plasmada enlloc, i si volem avançar cap a una societat igualitària i lliura, cal deixar d'excloure les vides dels milions de dones que viuen a l'Àfrica Subsahariana.

De quina manera volen viure les dones gambianes? Quines són les seves rutines, dificultats, aspiracions o creences? Com condiciona el gènere d'una persona en aquest lloc del món en el seu recorregut vital? Posarem el focus en la vida d'aquestes dones i, a través de converses profundes amb cinc dones gambianes amb realitats diferents, reflexionarem sobre les seves vivències en clau de gènere, comparant-les amb els feminismes occidentals i africans.

² Totes les traduccions són pròpies.

Això ens porta a reflexionar sobre els límits d'aquest treball: la mostra de la nostra investigació no serà prou extensa com per treure conclusions que puguin representar les dones gambianes en la seva totalitat. Som conscients que si s'afegissin més converses a la investigació les conclusions serien més complertes i reflectirien millor la societat gambiana, però aquest treball es tracta d'un exercici acadèmic que demostrarà les habilitats d'investigació de l'autora, fet que ja s'aconsegueix amb aquesta petita mostra. Les reflexions, doncs, mai seran generals, sinó que es referiran a les experiències i demandes de les dones amb qui haurem parlat. A més, és evident que aconseguir una fotografia precisa, realista i no excloent és complicat quan el que s'estudia són les persones, i si resumíssim o classifiquéssim històries de vida, construint-ne una de sola -sòlida i estàtica-, n'estaríem invisibilitzant moltes d'altres i repetiríem el mateix error que ha comès el pensament hegemònic occidental. Afegir més subjectes requeriria de més recursos i, a més, córrer el risc que cada persona entrevistada es converteixi precisament en això, un subjecte investigat que s'hagi de classificar, ordenar, fent que cada història perdi valor. També cal deixar clar el com la farem, aquesta investigació: tractarem les veus d'aquestes dones amb la dignitat que ja tenen. No pretenem validar-les o legitimar-les, perquè ja són vàlides i legítimes en si mateixes, sinó que nosaltres els dedicarem temps, afegirem la mirada que històricament els ha faltat.

Per acabar amb la introducció i abans de començar amb el marc teòric, queda fer explícit com i des d'on estan construïts els vincles de l'autora amb els feminismes negres. Aquest treball de màster es pot llegir com una aportació al creixent interès que aquests moviments desperten al Nord Global, però en aquesta aportació hi ha també una qüestió personal. La investigadora viu a Gàmbia des de setembre de 2021, des que hi va arribar per fer pràctiques a la ONG Mbolu, que forma professionalment i apodera dones de diverses comunitats del país a través de projectes relacionats amb l'energia solar i el desenvolupament sostenible. Ara hi treballa. L'interès en conèixer la forma de reconèixer-se dona i com això modela la vida i les aspiracions de les dones aquí s'ha anat formant a mida que creava vincles més estrets amb aquest col·lectiu.

L'autora també ha viscut durant tres mesos amb una família que respon al model de família gambiana estàndard (de fet, amb dues de les dones protagonistes d'aquest treball, que coneixerem més endavant, la Bintu i la Khadijah), això és, una família nombrosa poligàmica que viu sota uns rols patriarcals fortament marcats. Va ser llavors quan va ser evident que, tot i que hi ha molts elements compartits, les circumstàncies socials de les dones subsaharianes són massa diferents com perquè es puguin emmirallar amb el feminisme occidental.

Apropar-se als feminismes africans exigeix identificar i reconèixer la posició des d'on es reflexionarà al llarg d'aquest treball. L'autora és una dona, com elles, però és blanca i ha crescut i s'ha educat al Nord Global, bressol del poder colonial, el capitalisme i l'individualisme. Està legitimada, doncs, per poder fer una investigació d'aquestes

circumstàncies? Té la sensibilitat per definir una realitat que no ha estat la seva? bell hooks parlava de les feministes blanques preocupades per combatre el racisme:

Les dones blanques que es dediquen a publicar assajos i llibres sobre com desaprendre el racisme continuen tenint una actitud paternalista i condescendent quan es relacionen amb dones negres [...]. Ens converteixen en l'objecte del seu discurs privilegiat sobre la raça. Com objectes continuem sent diferents, inferiors (Mercedes Gabardo et al., 2012, p.24)

Serà necessari qüestionar els propis conceptes feministes en tot moment, i recordar que si el feminisme va de sororitat, el que interpel·la a les dones gambianes és també el que ens passa a totes les dones. Aquí, doncs, no és que mirem d'alliberar-les o trobar solucions en nom d'elles -no ens pertoca a nosaltres fer-ho-, sinó tan sols mostrar-les. Crear les condicions perquè siguin elles, almenys aquí, les que puguin nombrar la seva història, perquè allò del que no es parla no existeix. Serà una forma d'adreçar una carència històrica, d'establir un diàleg entre iguals i incorporar més dimensions a un discurs que sovint les ha oblidat per tal que els feminismes puguin ser un mirall per totes.

2. Marc teòric

2.1 Descolonitzar els feminismes occidentals: Crítica al discurs colonial del Nord Global

Tot i que els imperis colonials siguin cosa del passat, el colonialisme no és un període històric superat, sinó una llavor que encara dona els seus fruits: reproduceix un imperialisme econòmic, polític, cultural i fins i tot psicològic capitalistes neoliberals basats en un sistema d'extracció de la majoria de la població del planeta (Iker Zirion i Leire Idarraga, 2014). Aquest funcionament ha dotat les relacions internacionals, l'acadèmia i les corrents socials d'un caràcter occidentalcentric, és a dir, d'un origen occidental de les representacions i interpretacions dominants del món. El feminisme, malauradament, no n'ha estat l'excepció (Rosalva Aída Hernández i Liliana Suárez, 2008).

“La ignorància de la història colonial i la convicció de posseir una teoria universal de l'emancipació de les dones van fer a les feministes (blanques) insensibles a allò altre”, escrivia l'activista francesa Françoise Vergès (2021, p.8). No ho defensa sola: Avtar Brah, bell hooks, Chandra Mohanty i desenes d'escriptores i pensadores han criticat l'etnocentrisme del feminisme occidental dominant, i aquesta posició s'ha acabat convertint en la teoria anomenada feminisme postcolonial. Aquí, però, de moment ens centrem en el discurs del feminisme occidental, per llavors donar pas a explorar, als següents apartats, eixos alternatius.

Tot i que el feminisme ha generat diverses corrents sorgides en llocs diferents del món, el moviment feminista blanc, també anomenat eurocèntric, hegemònic, occidentalèntric o etnocèntric³ ha obviat que les dones no han tingut mai una situació uniforme. Des del període de la Il·lustració, les dones blanques, considerant-se víctimes dels homes, no van tenir en compte que el desig d'aconseguir la igualtat per la que lluitaven es basava en l'exclusió de les persones racialitzades o que patien altres desigualtats socials, i que la visió europeista del món evoca les persones que no pertanyen a aquesta raça⁴ ni classe social a una desigualtat augmentada. “Des d'una posició estructural de poder, s'ha aconseguit imposar una agenda política com la única vàlida i s'han creat concepcions universalitzadores dels drets de les dones basades en la tradició liberal i individualista angloamericana”, deien Rosalva Aída Hernández i Liliana Suárez (2008, p.10). “El patriarcat està racialitzat” (Françoise Vergès, 2021, p.75), pel que el discurs sobre els drets de les dones tampoc ha

³ En aquest treball els farem servir tots indistintament, ja que es consideren sinònims.

⁴ Tot i que en el nostre context es fa servir la paraula ètnicitat, perquè es considera que s'hauria de fer referència a la construcció social i no a les característiques biològiques, al treball es farà servir el concepte de raça perquè és com es tradueix de l'anglès, *race*, i és el que utilitzen la majoria d'autores postcoloniales.

tingut en compte les qüestions colonials i racials al seu anàlisi. Aquest feminisme és, doncs, inseparable de la supremacia blanca, diu Vergès.

Això ha tingut greus conseqüències. L'Àfrica (i altres territoris empobrits) no han tingut la llibertat de “pensar, escollir, decidir per ella mateixa [...], no li han deixat llibertat de pensament pel que fa la relació entre homes i dones” (Amina Mama et al., 2013, p. 132), explica l'escriptora i activista política de Mali Aminata Traoré al recull d'entrevistes publicades a *Africana. Aportaciones para la descolonización del feminismo*. Tots els projectes iniciats per fer-los sortir “del nostre estat de subdesenvolupament”, diu, implicaven que “les africanes adoptessin la imatge de les dones dels països desenvolupats”.

Aquesta homogeneïtat de les dones com a grup no s'ha creat en base a una realitat biològica, sinó a “uns conceptes antropològics i sociològics universals” (Rosalba Aída Hernández i Liliana Suárez, 2008, p. 121). I assumir una noció homogènia de l'opressió de les dones com a grup provoca la creació d'un prototip de “dona mitjana del tercer món” (Rosalba Aída Hernández i Liliana Suárez, 2008, p. 122) que sempre és l'altra. Aquesta representació de la dona -com un grup homogeni i sense poder- és, com assenyala Chandra Mohanty, “ignorant, pobra, sense educació, limitada per les tradicions, religiosa, domèstica, restringida a la família, víctima” (Iker Zirion i Leire Idarraga, 2014, p.40). Per contra, l'autorepresentació de la dona occidental és “educada, moderna, amb control sobre el seu cos i la seva sexualitat i amb llibertat per prendre les seves pròpies decisions”. Aquesta dicotomia, però, no és neutra, i cal recordar que una sosté l'altra: hi ha mútua dependència, sense una, l'autorepresentació de la dona occidental no podria existir.

A més, el feminisme occidental, posicionant-se com a *salvador* de les *altres* dones que comentàvem, imposa normes de masculinitat i de feminitat, i es presenta com a protector dels drets de les dones: “Només es concep la llibertat de les dones racialitzades a condició que se separin del seu mitjà familiar, cultural i social” (Françoise Vergès, 2021, p.33). El mateix passa amb les que viuen al Sud Global. Aquesta retòrica ha produït un sentiment de superioritat, perquè ja no és que es tracti de rescatar les dones en nom d'un imperi, sinó en nom “dels valors occidentals i, per tant, universals [...]. Europa va sorgir com el bressol natural dels drets de les dones i és, per tant, el seu deure dur la seva missió civilitzadora al món” (Françoise Vergès, 2021, p.51).

Durant la segona onada del feminisme occidental, a finals dels anys 60 als Estats Units, les dones Negres⁵ quasi no hi van participar. Elles duïen anys lluitant en contra del

⁵ Escriurem *Negres* en majúscula quan ens referim a persones, si no és que citem una autora que no ha escrit la paraula d'aquesta manera. Així, seguim la tradició del moviment, que amb aquest gest mostrava una reapropiació d'un terme utilitzat de manera pejorativa.

racisme, i creien que tenir connexions amb el moviment feminista perjudicaria la causa d'alliberació negra. A més, diu bell hooks a *El Feminismo es para todo el mundo*:

Moltes [dones] van entrar al moviment eliminant i negant la diferència, sense tenir en compte raça i gènere a la vegada. Van esborrar la raça del mapa. En posar el gènere en primer pla, les dones blanques podien ser el centre d'atenció i reclamar el moviment com seu, tot i que reclamessin a totes les dones que s'hi unissin (2000, p.82)

A partir dels anys 1980 es va començar a incloure la qüestió de la classe a les agendes feministes i això va obrir un espai perquè les interseccionalitats de classe i raça veiessin la llum. I tot i que el feminisme més *mainstream* continua sent liderat per persones blanques i apel·lant als seus requisits, el sorgiment de l'afrofeminisme, del feminisme musulmà, *queer*, trans o indígena assenyalen que s'està produint una repolitització del feminisme com "un projecte d'alliberació total" (Françoise Vergès, 2021, p.40), de reparació d'un món trencat pel capitalisme i l'imperialisme. La popularitat actual de la interseccionalitat ho corrobora, però, en el fons, segueix a la base genealògica dels feminismes negres afroamericans i no a l'homogeni, com veurem al següent apartat.

2.2 Indissolubilitat: el per què de la interseccionalitat en l'anàlisi

A les anàlisis dels feminismes postcoloniais⁶ (i totes les seves variants, com els negres o els africans), la variable gènere mai apareix aïllada, sempre s'entrecreu amb les discriminacions derivades de la raça i de la classe social (Patricia Hill Collins i Sirma Bilge, 2016). Per aquesta raó, en aquest treball hi dedicarem un apartat, encara que breu, que ens servirà per entendre la importància de tractar diverses opressions – classe, raça, gènere, sexualitat, entre d'altres – com a dependents les unes de les altres en la vida de les dones, perquè cada una "està inscrita en les altres, és constituïda per i és constitutiva de les altres" (Iker Zirion i Leire Idarraga, 2014, p.46).

El desenvolupament d'aquest concepte es vincula amb els feminismes negres nord-americans, tot i que els orígens no són del tot exactes: les referències a la procedència acostumen a incloure els dos articles de Kimberlé Crenshaw de 1989 i 1991, i també l'obra de Collins de 1990. Tot i així, la majoria d'experts acorden que aquesta mirada sobre les desigualtats socials es remunta al discurs *Ain't I a woman?* de l'afroamericana estatunidenca, abolicionista i defensora dels drets de les dones Sojourner Truth a la Convenció pels Drets de les Dones celebrada a Akron (Ohio, Estats Units) el 1852, i a l'explosió de diferents escrits

⁶ En aquest treball hem optat per fer servir els termes *feminismes postcoloniais*, *negres* i *africans* en plural, ja que es vol reflectir l'heterogeneïtat, fluïdesa i dinamisme d'aquestes lluites, que no són estàtiques ni rígides.

feministes negres durant la dècada de 1890⁷. Això ens demostra que el concepte està vinculat a un moviment polític que va molt més enllà de la teorització acadèmica (Maria Rodó-Zárate, 2021). A més, aquesta ambivalència a l'hora d'acordar els orígens d'aquesta eina no és un problema, diu Maria Rodó-Zárate a *Interseccionalitat* (2021), sinó una oportunitat per allunyar-se de dogmatismes.

Actualment és comú aplicar un anàlisi interseccional als espais feministes acadèmics (com a perspectiva en la recerca) i en les institucions públiques (com a concepte per guiar l'acció sobre les discriminacions). En les qüestions africanes cada cop també s'afegeixen més variables d'anàlisi, que ajuden a construir una imatge més completa de les forces opressores que s'entrecreuen en les vides de les dones africanes, com la diversitat sexual, l'ètnia, els rols (de mare, filla, esposa, etc.), la viudetat, l'accés a l'herència o els conflictes intrafamiliars entre dones (Iker Zirion i Leire Idarraga, 2014).

En definitiva, aquesta perspectiva serveix per prendre consciència i generar empaties de la vida de cadascú, de com viu el món dependent del lloc i del cos que li ha tocat, tot i que sempre és problemàtic traslladar la teoria a la pràctica: els anàlisis actuals normalment integren l'eina, però les relacions quotidianes entre dones blanques i Negres encara no incorporen aquesta mirada (bell hooks, 2000).

2.3 Els feminismes postcolonials i negres

Fins ara hem vist que els feminismes postcolonials critiquen les bases etnocèntriques dels occidentals, i que van néixer a finals de la dècada de 1970, quan varies pensadores van emprendre una crítica del pensament feminista. Com assenyala Rita Abrahamsen, citada a l'article d'Iker Zirion i Leire Idarraga (2014), més que un cos unificat de pensament, la teoria postcolonial és "plural i diversa, el que dificulta tota definició i generalització" (p.37). Reconeguda com a teoria de les Relacions Internacionals a la dècada dels vuitanta, les seves veus més importants han estat Ida Wells, Angela Davis, Alice Walker, Chandra Talpade Mohanty, Audre Lorde, Patricia Hill, Barbara Smith o bell hooks⁸.

Tot i haver consultat una bibliografia extensa, és difícil classificar i catalogar de forma ordenada els tipus de feminismes que influeixen en aquest treball. Quant als feminismes negres (com els africans, que veurem al següent apartat), formen part dels feminismes postcolonials, que també n'inclouen molts d'altres com l'islàmic, el xicano, el gità o el lèsbic.

⁷ De fet, ens els feminismes en general, hi ha llibres i referents clars per certs tipus de feminisme, però tampoc hi ha una obra o una autora a la qual l'acadèmia es refereixi com a punt de partida del moviment, sinó una multiplicitat de veus que s'articulen per donar un cos teòric als feminismes.

⁸ Cal tenir present, però, que han estat persones racialitzades que viuen al Nord Global, principalment als Estats Units i Anglaterra, i no al Sud Global.

No obstant això, hem decidit tractar primer els postcolonials i els negres i, en el següent apartat, posar el focus en els africans: primer, per posar-los en valor, i també per, d'aquesta manera, entendre'ls millor, ja que són els que ens interessen per aquest treball.

La relació feminisme-postcolonialisme és ambigua. El prefix “post” a feminisme postcolonial no pretén establir una “divisió temporal entre passat i present, sinó que és un intent d'establir continuïtat, de transcendir el pensament cronològic i dicotòmic on la història està clarament delimitada i el món social nítidament categoritzat en caixes separades” (Iker Zirion i Leire Idarraga, 2014, p.38). Així, no es refereix al moment polític i històric des d'on escriuen les autores d'aquest moviment, ni els processos de descolonització política de l'Àfrica i l'Àsia, sinó que l'adjectiu es refereix a una aspiració descolonitzadora del coneixement produït des del Sud que vol afegir protagonisme a aquells que fins ara han estat construïts com *els altres* en els contextos feministes occidentals (Rosalba Aída Hernández i Liliana Suárez, 2008).

Descolonitzar els feminismes no significa, però, una mera adició de colors o experiències a un projecte ja existent, sinó també “democratitzar-lo, corregir pressupostos, visibilitzar mecanismes de dominació i apostar per l'articulació entre allò universal i allò local” (Iker Zirion i Leire Idarraga, 2014, p.38).

Les dones que pertanyen a grups empobrits, especialment les que no són blanques, no haguessin definit mai l'alliberació de la dona com ho han fet les dones que sí que estan en procés d'adquirir la igualtat social respecte els homes: “les seves vides quotidianes els recorden contínuament que no totes les dones comparteixen un estatus social comú”, escrivia bell hooks a *Teoría Feminista: De los márgenes al centro* (1984, p.50). Explicava que els homes en els seus grups socials estan empobrits i oprimits, pel que compartir el seu estatus social no seria una alliberació.

Això ha fet que, durant la història del feminisme, la majoria de dones que no són blanques no s'hagin identificat amb el feminisme homogeni i, per tant, no es considerin feministes. A més, els feminismes eurocèntrics habitualment se centren en fomentar el dret de cada dona individual a la llibertat i a l'autodeterminació, mentre que en la majoria de cultures no occidentals prevalen els valors comunitaris. També han considerat la família com una institució opressiva, mentre que les dones Negres sovint l'experimenten com l'estructura social on pateixen menys agressions i explotació, tot i el sexisme. “Allà hi podem experimentar la dignitat, l'autoestima i la humanització que no experimentem al món exterior, on ens enfrontem a totes les formes d'opressió”, deia bell hooks (1984, p.77). A més, l'estructura

familiar de les persones Negres sovint no està només formada per un marit, una esposa i fills, ni tan sols persones unides per la sang⁹.

2.4 Feminismes africans i moviments femenins al continent

“Se’ns vols fer creure que la dona africana sempre està al camp o al mercat transportant alguna cosa al cap o a l’esquena. S’imaginen que no fem bromes, que no parlem i que no coneixem res”. Així mostrava Ken Bugul (Amina Mama et. al., 2013, p. 143) la imatge que es té de la dona africana fora del continent, i que vàries pensadores i acadèmiques dels moviments feministes africans han intentat desmentir. A continuació veurem quines han estat les línies de reivindicació més importants, així com les seves característiques.

Comencem, però, fent visible que l’Àfrica ha estat i continua sent una de les parts del món més castigades pel sistema capitalista global¹⁰, fet que ha repercutit en els feminismes africans. Els ha dotat de característiques diferents respecte els que s’han construït al món occidental, centrades en que “l’enemic principal no és l’home negre, ni tan sols l’home blanc, sinó la dominació que tenen aquests últims en la política global i, en concret, el capitalisme” (Amina Mama et al., 2013, p. 14).

Una de les particularitats de l’entorn africà és que hi ha dues realitats molt marcades. Tot i que des de principis de segle hi ha hagut un increment d’activistes gradual, la consciència de lluita al continent ha estat molt limitada al món acadèmic o a intel·lectuals independents, i el moviment no ha arribat a la població majoritària. Existeix també una altra realitat, rica i plural, relacionada amb els feminismes que neixen des dels moviments socials o associacions de dones (Eugenia Arduino, 2016), molt comunes al continent, com per exemple les associacions comunitàries d’horts, de venda de peix o de mercats, sovint regentats per dones, o les associacions de dones d’un mateix poble o barri, anomenats *kompins* a Gàmbia. Tot i que no són espais nascuts per desenvolupar pràctiques feministes en si, serveixen per lluitar pels drets de les dones i juguen un paper important en l’apoderament femení.

Com hem vist, els feminismes negres van néixer com a moviment en resposta a l’opressió que les dones Negres americanes rebien dins del feminisme blanc, i per emfatitzar la doble opressió gènere-raça. Tot i així, no totes les dones africanes s’identifiquen amb la categoria *Negra*: “Moltes persones africanes són negres, però pregunta-li a una nigeriana, etiop, etc. quina és la seva identitat, i et respondrà *nigeriana* o *etiop*, o el que sigui [...]. Molts

⁹ Aquesta devaluació de la vida familiar als debats feministes occidentals ha reflectit la naturalesa de classe del moviment: les persones empobrides no gaudeixen d’una sèrie d’estructures socials i institucionals que les protegeixen, pel que sovint necessiten més el recolzament de la família.

¹⁰ Si es vol ampliar la informació, el sociòleg i polític Zean Ziegler (2020) repassa la història de la relació dels països Nord-Sud des del període de la colonització de forma didàctica al llibre *El capitalisme explicat als joves i no tan joves*. En concret, afirma, “el deute garanteix l’ordre caníbal del món i el poder gairebé absolut de les oligarquies del capital financer globalitzat” (p.124).

de nosaltres realment no entenem això” (Mercedes Gabardo et al., 2012, p.298). Per això és important la diferenciació entre feminismes negres i africans.

Si fem la vista enrere, el colonialisme, instal·lat per espoliar els recursos naturals i humans del continent, va suposar una manipulació social que, a part de molts altres aspectes socials, va afectar la identitat de les dones: històricament havien gaudit de drets laborals, participatius i socials, que amb el colonialisme es van perdre (Eugenia Arduino, 2016).

Durant el procés de les independències van sorgir moviments femenins que destacaven, sobretot, el paper que havien tingut les dones durant el colonialisme i la transició a la llibertat. Això va fer sorgir vàries líders polítiques femenines, sobretot a les zones urbanes. Tot i que s’organitzaven a favor d’una transformació social que els suposés obtenir millors possibilitats per les dones, evitaven denominar-se feministes per vàries raons. La primera, perquè fer-ho suposaria sentir-se part del moviment occidental, per tant, l’opressor del colonialisme. També perquè mostrava l’home africà com el causant de les desigualtats existents, mentre que oposar les identitats d’home i dona resultava aliè a moltes cultures locals, així com presentar la de l’home com la superior i dominant. Per últim, creien que adoptar la perspectiva feminista els faria allunyar-se del seu paper històric en la família nuclear i extensa (Eugenia Arduino, 2016).

A tot això també s’hi ha de sumar que les demandes que les africanes tenien eren diferents que les americanes o europees, com l’accés a serveis de salut, habitatge o educació, perquè aquestes últimes ja el tenien resolt (Eugenia Arduino, 2016).

2.4.1 Drets per tota la comunitat, homes com a aliats i la criança com a fortalesa

Així, des de finals del segle XX fins el present, els feminismes africans han reivindicat els sabers i estratègies de totes les dones, inclouen en l’anàlisi diversos tipus d’opressions i posen al centre les vides de les dones africanes. Això les diferencia principalment dels homogenis en el fet que tenen, majoritàriament, una visió comunitària i holística, que topa amb la lògica binària i individualista occidentals. Al continent, l’individu pertany al seu context, i no pot existir fora d’aquest.

Això els converteix en feminismes, com els negres, no excloents¹¹. Només conceben la igualtat de gènere amb la implicació i cooperació de tots els membres de la comunitat,

¹¹ Una de les veus més influents dels feminismes negres, que ja hem introduït anteriorment, és bell hooks, que escrivia “un home que ha renunciat al privilegi masculí i que ha adoptat la política feminista és un valuós company de lluita, no suposa, de cap manera, una amenaça pel feminisme” (2000, p.36).

especialment dels homes (Iker Zirion i Leire Idarraga, 2014), i la lluita, més que centrada en els drets de les dones, està centrada en els drets de tothom.

Una altra característica compartida amb els feminismes negres és la visió de la família que es té des del moviment africà, que és una de les grans diferències amb la visió occidental. Al Nord Global la família s'entén que està formada per la parella i la descendència, mentre que a l'Àfrica es concep de forma extensa i representa un lloc de resistència a l'opressió. Això ha influenciat els feminismes perquè, com que les dones prioritzen sempre el grup i no a elles mateixes, el seu comportament està molt lligat als rols familiars que se'ls ha assignat, com ser mare, filla o esposa. Això és així inclús en aquells casos, diuen Iker Zirion i Leire Idarraga, "en els que prioritzar a la comunitat significa subordinar-se als homes" (2014, p.50). Certament això ha estat influenciat per la xarxa cooperativa que s'estableix a les famílies per reduir les pressions econòmiques i adaptar-se, col·lectivament, a la pobresa. Les demandes quotidianes han influenciat patrons de convivència i rols familiars molt marcats, com llars de fins a tres generacions, obligacions socials del marit o germà gran, o l'autoritat domèstica de les dones (Mercedes Gabardo et al., 2012). Aquests trets ens recorden com el colonialisme abans, i el capitalisme global ara, perjudiquen la vida de les persones del continent i impacten inclús els àmbits més privats de la vida, com són les relacions socials i rols familiars.

2.4.2 Cartografia dels feminismes africans

L'Àfrica ha estat un espai plural on han sorgit línies de reflexió que treballen l'apoderament femení, però com que els interessos han estat diferents als dels feminismes occidentals i fins i tot negre, diverses feministes del continent han aportat propostes teòriques que han servit per crear denominacions pròpies, com veurem a continuació.

El 1983, l'escriptora afroamericana Alice Walker va adoptar el terme *womanism* per fer referència a un feminisme dirigit a totes les dones Negres que no només pretén superar les discriminacions de gènere, sinó també les basades en la raça i l'estatus socioeconòmic. Abordava, així, els aspectes racistes i classistes del feminisme blanc, i inclou la paraula *man* per reconèixer que els homes Negres són una part integral de la vida de les dones Negres com els seus fills, companys i familiars (Mercedes Gabardo et al., 2012). Aquest concepte, però, va ser qüestionat per diverses feministes africanes per deixar de banda diverses peculiaritats del continent, ja que Walker era dels Estats Units (Amina Mama et al., 2013).

Per fer-hi front, dos anys més tard, la nigeriana Ogunyemi proposava *african womanism*, una nova interpretació d'aquest concepte, que se centrava en les experiències de les dones africanes i diferenciar-les, així, de les afroamericanes.

Més tard, el 1994, la nigeriana Molara Ogundipe-Leslie va introduir el terme *stiwanism* (acrònim de *Social Transformations Including Women in Africa*), que es va convertir en una

corrent que demanava la participació de les dones com iguals en la transformació del continent (Iker Zirion i Leire Idarraga, 2014). Es mantenia la no oposició amb els homes, i defensava que les dones no havien de renunciar als seus rols biològics: la maternitat, defensava, constitueix una fortalesa per la dona africana (Eugenia Arduino, 2016).

Un any més tard, l'escriptora i acadèmica nigeriana Acholonu va proposar el concepte *motherism*, en què la maternitat, la criança i el respecte per l'entorn natural són eixos centrals. Es va concebre com una tendència humanista on la dona es presentava autònoma, pacifista i solidària, centrada en la cooperació entre els sexes¹² i la multiplicitat de maternitats (Eugenia Arduino, 2016). Obianuju, el 1995, definia el concepte així:

“Un *motherist*, home o dona, estima i respecta a totes les persones independentment del seu sexe, ètnia o religió; estima a Déu i a la naturalesa; protegeix als nens i el seu entorn natural [...]; Així, la dona és percebuda com l'extensió de la mare terra que pot facilitar el retorn a l'essència maternal” (Eugenia Arduino, 2016, p.152)

Aquests conceptes i idees han servit per definir el feminisme i els moviments africans amb els seus propis termes, amb característiques i demandes que beneficien els interessos dels seus habitants. Tot i així, nombroses acadèmiques i pensadores argumenten que anomenar els problemes de forma diferent, tot i que ajuda a visibilitzar-los, no els resol. De fet, les paraules de la teòrica feminista i activista nigeriana Molara Ogundipe a l'entrevista que li va fer Desiree Lewis, publicada al recull *Africana. Aportaciones para la descolonización del feminismo* a es repeteixen encara ara a l'Àfrica Subsahariana:

Quan vaig començar a parlar i a escriure sobre feminisme, a finals dels anys seixanta i durant els setanta, se'm va considerar una noia que anava per mal camí, una dona la ment de la qual s'ha pertorbat per tant d'aprenentatge” (Amina Mama et al., 2013, p. 40)

Aquesta és l'actitud general envers les feministes a tota l'Àfrica. Continua: “Les dones poden ésser populars i admirades per molts homes fins que comencen a parlar d'igualtat [...]. Fins i tot als homes d'esquerra els costa acceptar el feminisme”.

Tan cert és que moltes africanes encara viuen immerses en la feina quotidiana d'assegurar la seva supervivència i la de la seva comunitat, com ho és que tenen aspiracions i somnis que van més enllà d'aquesta supervivència: desitjos polítics, socials, intel·lectuals, professionals... Per això els feminismes africans reivindiquen que, per aconseguir l'alliberament de les dones africanes, cal una transformació profunda que generi canvis que

¹² Aminata Traoré diu, per exemple, que “està convençuda que hi ha pocs pares a les nostres famílies, sigui quin sigui el context, que desitgen que la seva filla no vagi a l'escola”. (Amina Mama et al., 2013, p. 134)

beneficiïn a tothom. Només d'aquesta manera les dones viuran amb respecte, dignitat i lliures de violència.

2.5. La vida de les dones a Gàmbia, en xifres

Apropem la mirada, ara, a Gàmbia, ja que serà el lloc on centrarem la nostra investigació. Amb una població de 2,6 milions d'habitants és el país més petit de l'Àfrica continental, rodejat pel Senegal i, a la costa, per l'oceà Atlàntic. Malgrat que és un dels països més empobrits del món, perquè el 2019 tenia un Índex de Desenvolupament Humà de 0,496 punts, a la posició 172 de 189 països (UNDP, 2020), gaudeix d'una relativa pau i estabilitat des de la victòria d'Adama Barrow¹³ a les eleccions presidencials el 2016, que un any més tard va acabar amb la dictadura de Yahya Jammeh que durava des del cop d'Estat del 1994.

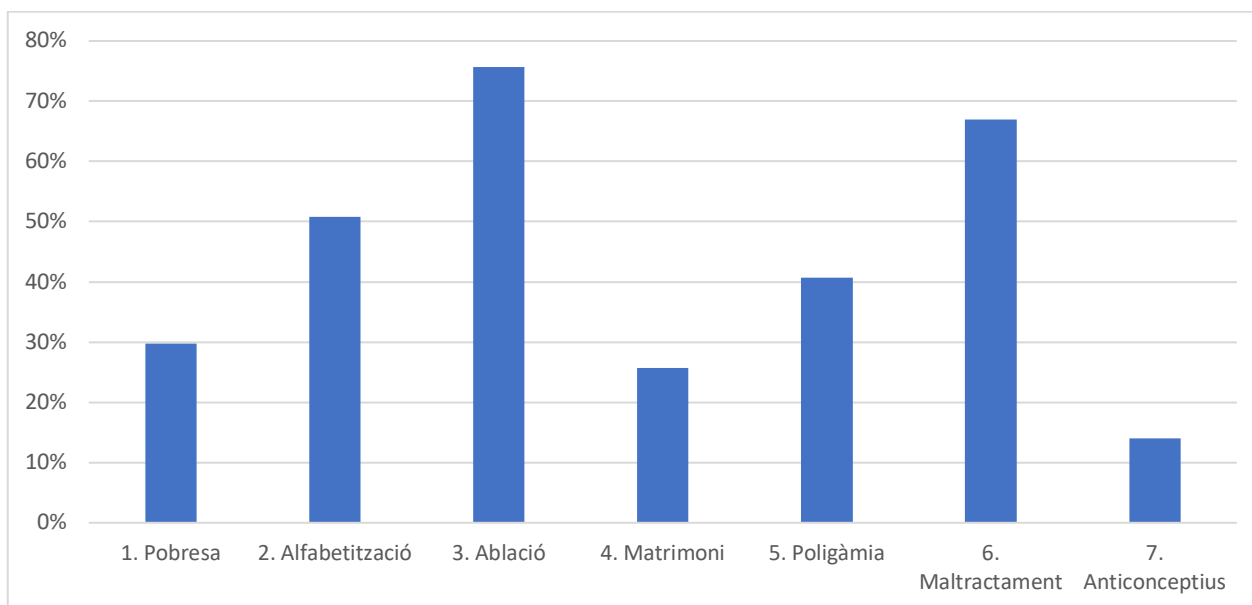
Un dels ports principals del mercat d'esclaus a l'Àfrica, va ser una colònia britànica durant 200 anys, fins el 1965, i el 1970 es va convertir en una República sobirana. Ara la majoria de la població (el 57%) viu a les zones urbanes i periurbanes (World Bank, 2022), que es distribueixen al llarg de la costa atlàntica. L'economia està basada principalment en l'agricultura, les remeses de les persones que han migrat, la pesca i el turisme, una gran part del qual és sexual.

L'idioma oficial és l'anglès, tot i que les persones són poliglotes i al carrer s'hi parlen les llengües dels grups ètnics que formen la població: mandinga (40%), fula (18%), wòlof (14%) diola (10%) i d'altres (Nations Online, 2021). Com a la resta del continent, els seus habitants són molt joves: un 43,6% de la ciutadania, que viurà una mitjana de 61 anys (BTI, 2022), té menys de 14 anys (UNFPA, 2022).

Com veiem al quadre 1, on hi hem recollit varies dades significatives que anirem trobant al llarg d'aquest apartat, la població que viu per sota de la línia de la pobresa és alta: 29,8% de la població vivia, el 2021, amb menys de 3,20 dòlars al dia, i un 6,6% amb menys d'1,90 dòlars (World Bank, 2020). Això afecta l'educació de les persones, que estan escolaritzades una mitjana de 10 anys (UNDP, 2020). Només el 50,8% de les dones estan alfabetitzades, i la xifra masculina encara és més baixa, amb un 41,6% (UN Women, 2021). Una altra dada que revela la situació de pobresa al país és que actualment el 49,5% de les dones en edat reproductiva pateixen anèmia, segons el *Global Nutrition Report*, que proporciona dades sobre la nutrició al món (2020).

¹³ Tant homes com dones es diuen Adama, a Gàmbia. En aquest cas, Adama Barrow és un home. Yahya Jammeh també era un home.

Quadre 1: La situació de les dones a Gàmbia, en xifres

Font: Elaboració pròpia

1. **Pobresa** – El 29,8% de la població vivia, el 2021, amb menys de 3,20 dòlars al dia.
2. **Alfabetització** – El 50,8% de les dones estan alfabetitzades.
3. **Ablació** – El 75,7% de les nenes i dones gambianes d'entre 15 i 49 anys han patit ablació.
4. **Matrimoni** – El 25,7% de les noies entre 20 i 24 anys s'havien casat abans dels 18 anys.
5. **Poligàmia** - El 40,7% de les dones entre 15 i 49 anys estan en un matrimoni poligàmic.
6. **Maltractament** - El 67% de les noies d'entre 18 i 19 anys defensen que un home pegui la seva esposa.
7. **Anticonceptius** - El 14% de les dones d'entre 15 i 49 anys utilitzen mètodes anticonceptius

Gàmbia té una Constitució laica, i el sistema legal es regeix pel dret consuetudinari anglès i la llei islàmica Sharia, que és la base del dret islàmic, unes normes que regeixen el codi de conducta i la moral de la ciutadania basades en l'Alcorà. Així, com que la majoria de població és musulmana, un 95% (BTI, 2022), a tota aquesta gent se li aplica aquesta llei en qüestions familiars com el matrimoni, les herències, la poligàmia, el divorci o la custòdia dels fills (ACN Internacional, 2021). La Llei de les Dones (en anglès, *Women's Act*), doncs, aprovat el 2010 i que apel·la al govern i al sector privat que adoptin mesures per garantir la igualtat de gènere, no les protegeix.

Un dels indicadors que determinen la situació de desigualtat entre homes i dones és el *Gender Inequality Index*, que mesura les desigualtats de gènere de cada país pel que fa la salut reproductiva, l'apoderament i l'estatus econòmic (Global Nutrition Report, 2020). Varia del 0, on els homes i les dones són considerats iguals, a l'1, on les dones en surten malparades en totes les dimensions mesurades, i la posició de Gàmbia era del 0,61 el 2019 (UNDP, 2020). Aquest índex també compara els països entre ells (del que té més igualtat al que menys), i Gàmbia, el mateix any, estava a la posició 148 de 162 països.

L'índex de fecunditat del país, que senyala el número mitjà de fills per cada dona, era de 5,15 el 2019 (Expansión, 2020), una de les xifres més altes del continent (la mitjana era, el mateix any, de 4.7 fills) (El País, 2019). La Llei de les Dones del 2010 garanteix un període de baixa de maternitat de 6 mesos que conserva el sou íntegre, però les poques dones que accedeixen al sistema laboral -degut principalment al seu baix nivell d'educació- pateixen discriminació salarial: Segons la FAO (*The Food and Agriculture Organization of the United Nations*), els ingressos mitjans dels homes doblen els de les dones que treballen al mateix sector. Tot i així, el 2011, el 72% de les dones de més de 15 anys es consideraven actives econòmicament, però no estaven cobertes per cap legislació que les protegís laboralment (OECD, 2013). Les gambianes, doncs, estan vinculades majoritàriament a l'economia no formal, sobretot a l'àmbit agrari (representen el 75% d'aquest sector). Les activitats econòmiques més comunes són la gestió d'horts -dels que no són propietàries-, la preparació de menjar preparat i la venda de productes als mercats locals, com peix i verdures (UN Women, 2021).

Segons el aquest portal, *The Women Count Data Hub* de les Nacions Unides, "en general, s'han aconseguit alguns avenços en els drets de les dones", tot i que "encara cal treballar per aconseguir la igualtat de gènere a Gàmbia" (2021). El web informa que el 25,7% de les dones entre 20 i 24 anys s'havien casat abans dels 18 anys. A més, el 2022, només el 14% de les dones d'entre 15 i 49 anys utilitzen mètodes anticonceptius. L'avortament està prohibit. També, com hem comentat, els homes musulmans poden tenir fins a quatre esposes: la poligàmia està permesa sota la llei Sharia, i és bastant comuna. L'informe MICS 4 (*Multiple Indicator Cluster*), que UNICEF publica regularment, apuntava que, el 2010, el 40.7% de les dones entre 15 i 49 anys estaven en un matrimoni poligàmic (UNICEF, 2010).

Tot i que segons l'article 28 de la Constitució gambiana de 1997 (actualitzada el 2002) es garanteixen els mateixos drets a les dones que als homes, a Gàmbia, com veïem, li queda un llarg recorregut per assolir la igualtat entre gèneres: la violència sexual i de gènere és molt comuna al país. La majoria de la població les accepta i preval la cultura del silenci, ja que aquestes violències són considerades assumptes familiars i privats, pel que és difícil que hi pugui haver espai per intervencions que treballin per prevenir-les (UN Women, 2021).

L'ablació, per exemple, és una pràctica estesa al país: El 75,7% de les nenes i dones gambianes d'entre 15 i 49 anys l'han patit, també segons el portal de les Nacions Unides de les Dones, tot i que des de 2015 és una pràctica prohibida i, afortunadament, en decadència (2021).

Segons l'estudi MICS 6 de 2018 (UNICEF), el 44% de les noies d'entre 15 i 19 anys creuen que aquesta pràctica hauria de continuar, mentre que el 49% pensa el contrari. L'estudi també afirmava que el 67% de les noies d'entre 18 i 19 anys defensen que un home pegui la seva esposa. El mateix informe de l'any 2010 (MICS 4) constata que el 75% de dones gambianes creuen que està justificat que el seu marit o parella les pegui per les següents raons: no atendre els fills, sortir sense permís, discutir amb ell o cremar el menjar (UNICEF).

3. Objectius i hipòtesis de la investigació

Per tal de dur a terme un disseny metodològic exhaustiu és necessari establir una sèrie d'objectius que ens serviran de base per emmarcar els resultats que pretenem obtenir amb la nostra investigació.

En primer lloc, hem plantejat el següent **objectiu general**: Analitzar les veus de les dones gambianes des d'una perspectiva feminista postcolonial per tal d'enriquir aquesta teoria amb mirades i experiències particulars. Atendrem la seva història personal i les escoltarem des dels seus propis codis per tal de posar les seves vides al centre de la nostra reflexió i anàlisi, que servirà per contribuir al moviment feminista africà amb nous sabers.

Es tracta d'un objectiu molt ampli, pel que en funció d'aquest hem establert dos objectius específics. D'una banda, ens ajuden amb el plantejament i resolució de la investigació i, de l'altra, aborden temes més específics, pel que ens aportaran eines per assolir l'objectiu general.

- **Objectiu específic 1:** Vincular la vida de les dones gambianes amb la teoria del feminisme africà. A partir dels pensaments i experiències de les dones entrevistades, traçarem els elements que les connecten amb les característiques principals dels feminismes africans, i també veurem si n'hi ha amb els que els desvinculen.
- **Objectiu específic 2:** Reflexionar sobre els aprenentatges de les entrevistes per tal de seguir avançant en la incorporació d'un enfocament de gènere als projectes de cooperació. L'apropament de relats propis al discurs acadèmic pot contribuir a que futures accions tinguin una perspectiva de gènere que connecti amb les necessitats reals de les dones de Gàmbia i els reverteixi millor.

Pel que fa les hipòtesis, ens orientaran el procés d'investigació i ens faran arribar a conclusions que les verificaran o refutaran. També ens permetran respondre els objectius específics que hem plantejat per tal de poder assolir l'objectiu general. Veurem que aquestes coincideixen amb les demandes dels feminismes africans, que s'han desgranat des de la segona hipòtesi a la sisena. D'aquesta manera, preveiem que:

- **Hipòtesi 1:** Les demandes i inquietuds en clau de gènere de les dones gambianes entrevistades no estaran recollides pel feminisme occidental hegemònic
- **Hipòtesi 2:** La maternitat i la criança seran eixos centrals en les vides de les dones gambianes entrevistades
- **Hipòtesi 3:** Les dones gambianes entrevistades seran lleials als rols familiars i comunitaris que se'ls han assignat

- **Hipòtesi 4** Les dones gambianes entrevistades consideraran la família com un espai de resistència a l'opressió
- **Hipòtesi 5:** Les dones gambianes entrevistades reconeixeran que pateixen varies opressions que agreugen la de gènere
- **Hipòtesi 6:** Les dones gambianes entrevistades tindran una visió comunitària del feminisme, és a dir, que inclogui els homes i que posi els drets de la comunitat al centre

4. Metodologia

4.1 Disseny metodològic

Hem optat per fer una investigació seguint una metodologia qualitativa, és a dir, realitzar una sèrie d'entrevistes individuals en profunditat. És la més adequada per aconseguir l'objectiu plantejat del treball, que està relacionat amb actituds, percepcions, sentiments i motivacions, igual que aquest mètode d'investigació. Segons Maria del Mar Chicharro (2003) la unitat d'anàlisi és l'individu, pel que ens permet obtenir informació més detallada. Aquest tipus de metodologia investiga la realitat social en funció de com l'experimenten els individus amb el propòsit de construir coneixement a partir de la perspectiva de les persones que la viuen (Isabel Hernández, 2012).

Hi ha dos altres aspectes que ens han dut a fer servir aquesta tècnica de recollida d'informació. El primer és la naturalesa del tema que es tractarà: les dones han de reflexionar sobre vivències i opinions pròpies, íntimes, pel que és important que se sentin escoltades, i això no passaria si haguessin de respondre un qüestionari en una investigació quantitativa. L'entrevista personal ens ha ajudat aprofundir en els seus hàbits, valors, creences o relacions, com explica Edith Cueto (2020). El segon aspecte té a veure amb el nivell d'escolarització de varies d'aquestes dones; com que és baix, utilitzar la paraula per expressar-se els és sempre més fàcil que respondre o llegir preguntes de forma escrita.

4.2 Selecció de la mostra

Per fer aquesta investigació, les dones s'han seleccionat utilitzant els criteris d'heterogeneïtat (Miguel Valles, 2000). Aquesta selecció pretén accedir a realitats i experiències diferents, amb l'objectiu d'aconseguir una major diversitat en les respostes i poder, així, fer-nos una idea més àmplia i rica de les vides de les dones gambianes.

Tenint això en compte s'han establert una sèrie de característiques -resumides a la següent taula- per seleccionar cinc dones gambianes amb perfils diferents. D'aquesta forma afavorim la diferenciació de discursos i enriqueim la investigació.

Taula 1: Característiques que compleixen les persones entrevistades

Variable i persona entrevistada	Edat	Nivell d'escolarització	Zona de residència	Estat civil	Maternitat	Feina fora de casa
Adama Sanyang	41	Obligatòria ¹⁴ i formació professional	Urbana	Divorciada	2 fills adolescents	Sí, és cuinera i mestra
Bintu Sanko	42	Obligatòria, però fins a grau 9	Semi urbana	Casada	8 fills	No, però voldria muntar una botiga
Khadijah Jatta	18	Obligatòria, actualment cursant l'últim grau, el 12	Semi urbana	Soltera	No	Sí, treballa a un centre de costura les tardes
Amie Secka	50	Analfabeta	Rural	Casada	7 fills i 10 nets	Sí, emprenedora
Sirreh Sidibeh	23	Formació universitària	Semi urbana	Soltera	No	Sí, projectes de salut pública

Font: Elaboració pròpia

A la taula 1 podem observar que les persones entrevistades presenten variables diferents: les edats estan compreses dels 18 als 50 anys, i els nivells d'escolarització van del més baix a l'universitari. També hi ha diversitat pel que fa les zones de residència, l'estat civil, si són mares i si treballen fora de casa. S'haguessin pogut escollir moltes altres variables per definir-les, però s'ha considerat que aquests són aspectes claus que defineixen les experiències de les dones i la seva identitat, pel que es poden generar opinions riques i diverses.

S'han tingut en compte tres criteris indispensables per escollir les dones: evidentment, que fossin dones, que fossin de Gàmbia, i que coneguessin l'entrevistadora -l'autora d'aquest treball- prèviament. S'ha afegit aquest últim criteri perquè, donada la temàtica sensible de les converses, el vincle previ pot ajudar a les dones a sentir-se més còmodes a parlar d'uns temes que al país encara costa treure.

¹⁴ L'educació obligatòria a Gàmbia arriba fins el grau 12, que seria l'equivalent a l'ESO a Catalunya. Tot i així, és comú que l'alumnat abandoni abans.

Per últim, cal afegir que, com comentàvem al marc teòric, el 95% de la població gambiana és musulmana, i totes les entrevistades en són practicants. La religió juga un paper molt important a les seves vides, i això influencia la forma com entenen els rols de gènere i la seva identitat. Tot i així, com que és un tema complex i que requereix un nivell d'experiència que l'autora no té, perquè ella no és musulmana, prèviament s'ha decidit no tractar-ho a l'entrevista, a no ser que alguna dona mencionï la temàtica.

4.3 Breu presentació de les dones entrevistades

Cal tractar el tema de l'anonimat: les entrevistades no són anònimes. Amb la seva prèvia autorització, aquí hem tractat cada dona pel seu nom per tal de respectar un dels propòsits del treball, que vol posar la vida de les dones gambianes, les seves experiències, creences i reivindicacions en valor. Explicant la seva història les dignifiquem, i presentar-les anònimes les convertiria en subjectes inanimats.

A més, com que aquest treball va de visibilitzar realitats, ampliem aquest posar en valor i acompanyem cada dona entrevistada amb una fotografia seva. Això aporta una informació als lectors que no tindrien només amb el testimoni escrit, els apropa a la seva realitat i els pot ajudar a empatitzar amb el seu discurs. Com podem mostrar les dones d'una forma real i cuidada, que no sigui forçada? Hem decidit que la fotografia que es mostra de cada dona estigüés feta prèviament a l'entrevista, i que mostri al màxim la seva realitat o caràcter. Totes les fotografies pertanyen a l'autora i es publiquen amb autorització.

- **Bintu Sonko:** D'ètnia mandinga, la Bintu dedica el seu dia a dia a la criança de la família juntament amb la segona esposa del seu marit. És dolça i generosa, i sovint fa broma sobre l'esgotament físic i mental que li requereix tenir tanta gent al seu càrrec. Ha conviscut amb l'autora durant tres mesos.
- **Khadijah Jatta:** És filla de la Bintu i la germana gran de 14 germans i germanastres. Li agrada fer teatre a l'escola i és la delegada de classe. És extravertida i gaudeix estudiant l'Alcorà i cuinant per la seva família. És diola (perquè és l'ètnia del seu pare) i vol seguir estudiant per ser mestra.
- **Amie Secka:** L'Amie és sinònim de poder, ambició, esperit emprenedor i matriarcat. Viu en una comunitat wòlof rural empobrida de l'interior del país. És segura de si mateixa, previsor i una líder innata. Lidera varies associacions de dones. L'enrabiava que l'analfabetisme freni el seu desenvolupament com a empresària. Ha conegut l'autora en un projecte de cooperació, a qui ha acollit a casa seva.
- **Adama Sanyang:** L'Adama és un exemple de superació. Mare mandinga divorciada, ha tirat endavant els seus dos fills sola en una societat que l'ha estigmatitzat. És treballadora i li agrada la seva feina de cuinera i professora de cuina a l'escola de formació professional per noies joves on treballa juntament amb l'autora.

- **Sirreh Sidibeh:** Tot i no haver tingut una infància fàcil, l'ambició de la Sirreh no té fre. És intel·ligent i té un món interior ric, dominat per una immensa curiositat. D'ètnia wòlof, és femenina, vergonyosa, presumida i liberal. Treballa en salut pública i és amiga de l'autora d'aquest treball.

Figura 1

Figura 2

Figura 3

Figura 4

Figura 5

- **Figura 1:** La Bintu, al pati de casa, amb algunes de les seves filles
- **Figura 2:** La Khadijah a casa dels veïns el dia del Koriteh, una festa musulmana
- **Figura 3:** L'Amie, en primer pla, ballant durant una reunió d'un grup de dones de la seva comunitat que lidera
- **Figura 4:** L'Adama, durant una reunió de feina
- **Figura 5:** La Sirreh passejant per la platja

4.4 L'entrevista

Hem dividit aquest recurs en dues parts: primer hi ha una sèrie de preguntes concretes que ens han servit per obtenir informació general sobre la dona que hem entrevistat, com l'edat o la situació familiar i laboral, que posteriorment hem fet servir per omplir la taula 1. La segona part, d'altra banda, són preguntes obertes que han pretès que les entrevistades s'expressin. Les hem dividit en sis temàtiques diferents, que hem establert en relació als objectius i hipòtesis que ens plantejàvem a l'inici d'aquesta part del treball.

Amb l'objectiu que la trobada fos el més còmoda possible per les dones, aquesta segona part, més que un guió tancat, era orientatiu: hem realitzat una entrevista semiestructurada, de major flexibilitat que l'estructurada, que ens ha permès alterar l'ordre de les preguntes, repreguntar o adaptar la conversa segons les respostes de la persona entrevistada (Laura Díaz et. Al. 2013). Havent-nos assegurat que a cada trobada es tractaven els temes que aporten valor per assolir els objectius i aconseguir corroborar o refutar les hipòtesis, ens interessava que la conversa anés cap allà on les dones la portessin i que s'expressessin amb el seus temps i ritmes. D'aquesta manera hem motivat les interlocutores, hem aclarit termes o ambigüitats i hem reduït formalismes. Hem presentat els temes que contenen les preguntes més lleugeres primer, perquè se sentissin cuidades i anessin entrant, poc a poc, en la profunditat de la temàtica. També hem considerat important que les preguntes fossin obertes per tal de no generar tensions; nosaltres no hem nombrat opressions o desigualtats, per exemple, sinó que hem deixat que elles les expressin si els ve de gust: a l'hora d'analitzar les converses hem hagut de saber llegir entre línies. També hem adaptat les preguntes al perfil de cada persona, per exemple, si no estan casades, en comptes de marit hem parlat de germans, o pare, la figura masculina amb la que viuen.

Totes les entrevistes s'han fet presencialment menys la de l'Amie Secka, que viu Sinchu Alagie, una comunitat de la *Central River Region*, a 5 hores en cotxe de la zona urbana del país. Tot i que ha coincidit nombroses vegades amb l'entrevistadora per temes laborals i s'ha establert una relació personal, durant el període de la realització de les entrevistes els ha estat difícil coincidir en persona. Aquesta entrevista, a més, es va fer en wòlof, ja que l'Amie no parla anglès i l'autora no parla wòlof, pel que la Sirreh va fer de traductora.

Les trobades es van gravar en àudio amb el previ consentiment de les participants per poder-les, posteriorment, transcriure i analitzar. També es van realitzar notes de camp a mà durant les entrevistes per apuntar aspectes que no queden recollits a l'àudio, com el llenguatge no verbal. Pel que fa la transcripció de les converses (vegeu els annexes), s'ha utilitzat el mètode naturalitzat (*naturalised*, en anglès), que elimina errors com paraules repetides o mal pronunciades perquè el text sigui més entenedor i no tingui errors gramaticals ni d'ortografia. Així, s'afavoreix la llegibilitat de la transcripció i s'amplien les possibilitats d'anàlisi (Leandro da Silva Nascimento i Fernanda Kalil Steinbruch, 2019). La transcripció no s'ha traduït de l'anglès (que és l'idioma de les converses) ja que és la llengua més utilitzada a la investigació, pel que es pressuposa que els lectors l'entendran. Tanmateix, es respecta al màxim el sentit de les converses i no se n'altera el significat.

A continuació presentem les preguntes que formen l'entrevista que, com hem dit, es divideix en dues parts.

Part 1:

- Nom complert
- Edat
- Lloc de residència
- Nivell d'escolarització
- Estat civil
- Maternitat
- Feina fora de casa

Part 2:

Somnis i aspiracions

- A què t'agrada dedicar el teu temps lliure?
- Tenies algun somni o ambició tenies de petita? Et ve de gust explicar-me'l?
- I ara, tens algun somni o ambició? Et ve de gust explicar-me'l?
- Quina és la teva part preferida del dia o de la setmana?

Comunitat

- Què és per tu ser part d'una comunitat?
- Sents que pertanyes a alguna o algunes? Quines?

Sororitat i feminisme

- Hi ha algun moment a la setmana que et reuneixis amb dones? Et ve de gust explicar-m'ho?

- Pertanys a alguna associació?

Família

- M'agradaria que ara em parlessis una mica de la teva família
- On creus que et pots expressar millor i et sents més tu?

Identitat

- T'agrada ser una dona? Per què?
- Quin creus que és l'àmbit més important de la teva vida ara mateix? (Feina/estudis, família, oci, amistats)
- Ara et llegiré una sèrie de paraules que podrien definir qui ets. Em diràs amb quin o quins et sents més identificada?
 - Dona
 - Mare
 - Esposa/filla
 - Mandinga/diola/fula/wòlof, etc¹⁵.
 - De Gàmbia
 - Persona Negra

Rols de gènere

- Et ve de gust explicar-me un dia a la teva vida?
- I en aquest dia a dia, com creus que hi influeix el fet que siguis una dona?
- Com es reparteixen les feines a casa teva? Creus que si es repartissin diferent, tindries més temps lliure?
- Si parléssim de canviar les coses, creus que els homes ens podrien ajudar a impulsar aquest canvi?

4.5 Consideracions ètiques

A la part teòrica del treball hem entès la sensibilitat de la temàtica a la que ens referim en aquesta investigació, pel que hem tractat cada trobada amb cura i respecte, ja que podia haver-hi preguntes que fessin sentir incòmodes a les entrevistades. Quan s'ha detectat algun tipus de tensió, en comptes de pressionar, hem prioritzat el benestar de les dones i hem reulat, centrant-nos en les preguntes més obertes i suaus, tot i que hagi anat en detriment de l'estudi, perquè aquesta tensió ja dona molta informació.

Les investigacions qualitatives normalment van acompanyades d'un consentiment informat que s'entrega a les persones entrevistades per tal comunicar-los com es tractaran

¹⁵ Aquí mencionarem l'ètnia a la qual pertanyi cada dona.

les dades que comparteixen. Tot i així, l'autora ha considerat sensat informar les dones i rebre la seva aprovació de forma oral. D'una banda, s'ha volgut respectar la tradició oral del continent, on la paraula té un valor més important que al Nord Global, i de l'altra, s'ha pretès estalviar la possible intimidació que els hauria suposat rebre un full amb tecnicismes i lleis de protecció de dades, que segurament les hauria cohibit a l'hora de compartir opinions i vivències personals.

Per últim, cal dir que seguint la Declaració de principis de la professió periodística a Catalunya, no hi ha hagut cap intercanvi econòmic per agrair el temps que ens han dedicat les dones. Com apunta June Fernandez (2021) a l'article "Qué gano yo contándote mi historia?" s'ha intentat reconèixer el valor dels seus testimonis amb cures: Amb la Sirreh hem compartit un sopar en un restaurant mentre conversàvem, que és una cosa que ella no fa quasi mai. L'entrevistadora s'ha adaptat als horaris de l'Amie, i se la va avisar amb temps perquè pogués carregar el telèfon, ja que viu sense electricitat a casa. La Bintu properament tindrà un matí lliure mentre l'autora cuida de la seva família. A l'Adama se li va dur peix fumat d'un mercat on l'entrevistadora havia estat unes hores abans de l'entrevista, perquè sap que li agrada, i es va posposar la trobada dues vegades per adaptar-nos a canvis d'última hora de l'entrevistada. Pel que fa la Khadijah, va poder parlar de forma relaxada sobre varis aspectes que es van tractar a la conversa un cop es va apagar la gravadora, i sap que té una amiga de Barcelona.

5. Resultats i discussió

5.1 Procediment

En aquest apartat presentem els resultats de la nostra investigació i els interpretem per tal de poder arribar a conclusions concretes. Els hem analitzat amb el mètode d'anàlisi temàtic (en anglès, *thematic analysis*), que serveix per "identificar, analitzar i oferir informació sobre patrons de significat (temes) dins d'unes dades" (Virginia Braun i Victoria Clarke, 2014, p.6) És un mètode accessible i senzill que permet classificar la informació i el conjunt de dades que hem rebut per part de les dones en diferents temàtiques. És, a més, aplicable a preguntes d'investigació que van més enllà de l'experiència d'un individu, i "accessible a estudiants i aquelles persones que no estan familiaritzades amb l'anàlisi qualitatiu" (p.4).

Pel que fa l'anàlisi de dades, hi ha dos enfocaments per realitzar un anàlisi temàtic, l'inductiu i el teòric (*inductive* i *theoretical*, en anglès). El primer es focalitza en el que ens ofereixen les dades rebudes, és a dir, els temes es deriven només del contingut de l'estudi, mentre que al segon la persona que investiga aporta a aquestes dades un sèrie de conceptes o temes aliens per interpretar-les. En realitat, afirmen les professores d'universitat i investigadores Braun i Clarke, la codificació de dades normalment utilitza una combinació dels dos enfocaments, perquè és impossible no aportar res a les dades quan les interpretem.

Això és el que hem fet també nosaltres: si bé l'anàlisi té una visió més inductiva, perquè prioritzem la importància de les dades que ens han donat les dones, també s'ha tingut en compte la literatura treballada al principi d'aquest treball. També hem seguit les sis fases de l'anàlisi temàtic que presenten les autores d'aquesta tècnica: Familiaritzar-se amb les dades, generació de codis, reducció de dades, generació de temes inicials, revisió de temes, definició i denominació i, per últim, elaboració de l'informe.

A partir de l'anàlisi de la transcripció de les converses hem establert, doncs, 6 temes. Aquests no s'haurien d'entendre com a independents, sinó que s'han establert així amb el propòsit de fer un bon anàlisi. Sabem que cada àrea de la vida de les persones influeix les altres: la pobresa afecta els somnis i les aspiracions de futur, per exemple, o la identitat de les dones ve marcada, en gran part, pels rols familiars que s'estableixen en la societat gambiana. Dins d'aquestes àrees temàtiques hem creat diversos subtemes que hem establert amb la codificació de dades: transcrivint les entrevistes i identificant-ne característiques interessants. Els presentem a la taula 2. Això ens serveix per l'elaboració de l'informe que interpreta els resultats de la investigació, que exposem seguidament.

Taula 2: Temes i subtemes dels resultats

Temes	Subtemes
1. Família	
2. Identitat	2.1 Les dones són mares 2.2 Les dones són servicials 2.3 Les dones a l'imaginari col·lectiu
3. Sororitat i feminismes	3.1 La importància de la comunitat 3.2 La inclusió del homes
4. Opressió de gènere: rols familiars i de gènere	
5. Altres forces opressores que agreugen les desigualtats de gènere	5.1 Pobresa 5.2 Falta d'educació 5.3 Falta d'intimitat i temps lliure 5.4 Rols familiars 5.5 Religió
6. Somnis, ambicions i futur	

Font: Elaboració pròpia

5.2 Resultats

5.2.1 Família

La família és l'eix central de totes les dones amb qui hem parlat. D'una forma o altra, totes deixen clar que és la comunitat on se senten millor, i de la que reben més suport. Ho afirmen inclús la Sirreh i la Khadijah, joves i sense fills:

My family? Yes. How can I say it? I'm myself the most, with my family. People outside have different sides of me, but my family sees all of them (Sirreh Sidibeh).

I like to spend my free time being with my family, cracking jokes and other things(...). I can express my feelings with them more than with my girlfriends, they show me the love and care that I need (Khadijah Jatta).

Les converses ens han descobert els dos models de família més estesos al país. D'una banda, les famílies són extenses, la dona té nombrosos fills i comparteix llar amb el marit, les coesposes i els seus fills. Si el marit era el fill gran, també els sogres. Tradicionalment, quan la dona es casa, abandona el seu nucli familiar per anar al del marit. Aquest és el cas de la Bintu, la Khadijah i l'Amie. D'altra banda, l'Adama i la Sirreh mostren una altra realitat, també

molt estesa: els marits s'han divorciat de les seves esposes i no es cuiden dels seus fills, ni econòmicament ni emocionalment. L'Adama diu:

I focus on them (my kids) so they will not feel that they don't have a father. They have a father, but he's absent (...). I'm the one sponsoring my kids. Their father is doing nothing for them. Since we got divorced, nothing (...). It's very common here, like 90% (of fathers who divorce their wives don't take responsibility of their kids) (Adama Sanyang).

I la Sirreh comparteix:

I have 5 siblings (...). I live with my Mum and two siblings: me and two younger siblings. My parents divorced when I was 11, so we separated from our Dad. He's remarried now, but my Mum hasn't. My Dad wasn't around when we were growing up. And I think... I personally was angry about it. I was angry with him in so many ways, but I got to tell him how I feel. I got to write him a letter. I wrote him a long, long paragraph about everything I feel he did, and he was like, well, you guys were far away, I could not come to you... and I was like, ok, but we are in the same country, you know? (Sirreh Sidibeh).

Totes, encara que sigui indirectament, troben positiu que les famílies siguin tan grans. La Bintu, per exemple, comparteix casa amb el seu marit, els seus vuit fills, la coesposa i els seus altres nou fills, i altres familiars, com tiets. L'Amie ho explica així:

I have seven kids. And I live with my husband, two co-wives and my in-laws. We all have kids, it's a big family, a big house. It's a lot of us, and that makes some things easier, like when it comes to the workload, different people can do it. Everyone puts some effort to make the family better. You are never alone, and that makes it easier (Amie Secka).

5.2.2 Identitat

Tot i que una de les preguntes de l'entrevista pretenia entendre què forma la identitat de les dones i se les convidava a reflexionar a partir una sèrie d'elements amb els que es podien identificar, com la seva ètnia, el color de pell, les comunitats a les que pertanyen, l'estat civil o la seva nacionalitat, se'ls ha fet difícil desgranar-ho. Aquí segurament l'origen europeu de l'entrevistadora l'ha influït en l'afany per voler classificar, ordenar aquests aspectes, mentre que elles els senten intrínsecs i part d'un tot indissoluble. Ja ho recordava bell hooks quan explicava que no entenia per què havia de separar les causes per les que lluitava, si totes formaven part d'ella:

La lluita per erradicar el racisme i la lluita per acabar amb el sexisme estaven entreligades de forma natural i contemplar-les com causes separades era negar una veritat fonamental de la nostra existència, a saber: que la raça i el sexe són dues facetes immutables de la identitat humana (Bell Hooks, 1986, p. 13)

Totes, però, estan orgulloses de ser dones. “Being a woman is a gift. It’s a gift from God”, diu la Sirreh, i la Khadijah afegeix: “I am proud of being a woman”.

A continuació analitzem els subtemes que hem establert a partir del que han destacat les dones sobre el fet de ser dones.

5.2.2.1 Les dones són mares

El concepte principal que s’ha associat al fet de ser dona és la maternitat. Les tres dones que són mares, explícitament o implícitament, reconeixen que, a l’hora de pensar en la seva identitat, aquest aspecte és amb el que més s’identifiquen. L’Amie hi reflexiona:

First of all, because of the fact that I have kids, I am a mother first. Then I am a businesswoman, an entrepreneur. And finally, I am a leader (Amie Secka).

Les dues noies que encara no ho són també ho creuen, i de seguida treuen el tema de la maternitat quan reflexionen sobre ser una dona. La Sirreh diu:

Being a woman is beautiful. It’s also a privilege for those of us who are here, and it’s something beautiful for God to use us to be able to bring life into this world, when you have the ability to do so. It’s a beautiful thing (Sirreh Sibideh).

I la Khadijah, quan se li pregunta quin poder creu que tenen les dones, diu: “That we are the ones giving birth to children. And we will raise our children without our husbands”.

5.2.2.2 Les dones són servicials

Seguint amb el tema de la identitat, el fet de relacionar el ser una dona directament amb el responsabilitzar-se de les cures familiars i de dur tot el pes de les feines de casa ha protagonitzat bona part de les converses.

La Bintu i la Khadijah parlen de les tasques de la llar quan ens expliquen les seves activitats preferides:

What’s your favourite part of the day?

I really like working.

What do you like about that?

Washing, cooking (Bintu Sonko).

What about your favourite part of the week?

My favourite part is cooking.

Yeah?

Yes. When I cook, then the family is happy, so then I am also happy (Khadijah Jatta).

La Khadijah ho relaciona amb el fet de ser una dona:

What else do you like about being a woman?

Well... cooking, doing laundry.... You know men do not have time for that, so women will be cooking for them, and washing for them (Khadijah Jatta).

Una altra forma de repartir aquestes tasques és possible? Només la Sirreh es queixa que a la seva mare no li agrada que el germà gran participi en les feines de casa, i li respon que "he's a person, he has two hands and two legs. Why would you say he cannot clean or do things that women do?". Les altres dones, especialment la Khadijah i la Bintu, quan se'ls pregunta si creuen que una altra forma de repartir les feines seria oportuna, només pensen en les coesposes o les filles grans de la família.

Totes les converses arriben a la mateixa conclusió: A les dones, encarregar-se de cuidar la casa i la família els ocupa tot el dia, i és un pes que les esgota físicament i emocionalment. Així ens descriu el que sent la Bintu:

I feel tired. I go to bed early, because all the body pains me. Since the morning I'll do work, work, work, until all is finished (...). Sometimes I will sit and relax, and it's when my body will come (alive), but (sometimes) my body will not come, I have stress, children don't stop talking to me from the morning until bedtime... (Bintu Sonko).

Quan pensa en què fa durant un dia, només li venen al cap tasques de la llar i cures cap als altres:

A lot of work. Sweeping, cooking, fetching water ((the family doesn't have access to running water, so they manually fetch water from the house well, one bucket at a time)), washing the children, washing myself (Bintu Sonko).

L'Adama, que a més treballa fora de casa, també se sent esgotada de tanta feina: Everything is a struggle. Struggle is everyday life. Every day, when you wake up, is a struggle. I wake up at 5, every single day. Then, I have to cook (...) rice, heat the sauce, put it in a glass bowl. I have to clean and sweep my room, clean all the outside too. My kids sometimes help me (...). You wake up and you already start to work, work, work, and then you need to go to work. And when you go back, again (Adama Sanyang).

La Sirreh i la Khadijah, com que són les germanes grans, també ajuden amb les tasques de casa abans de marxar a l'escola o a la feina. Les dues fan el mateix cada matí: netejar, dutxar-se, resar i marxar. Els caps de setmana, que tenen més temps a casa, cuinen i renten la seva roba i la de part de la seva família, a mà.

5.2.2.3 Les dones a l'imaginari col·lectiu

Tot i que no se'ls ho ha preguntat directament, al llarg de les converses les dones han anat descrivint com les comunitats on viuen dicten que les dones haurien de ser i comportar-se, pel que és important destacar-ho, sobretot perquè coincideixen entre elles.

El primer aspecte que realcen és que les dones han de cuidar-se de les tasques de la llar. La Khadijah, per exemple, té clar que una esposa ha de saber cuinar:

I like doing cooking at home for my family. Cooking for somebody is good (...). If you get married and you cannot cook... (laughs).

What will happen?

Oh, people will start saying this girl cannot cook... (Khadijah Jatta).

La Bintu afegeix: la dona ha de ser molt treballadora.

I tell Khadijah ((her daughter)), if you go to a house and I'm not there, just work, work hard. If you get married and go there, work hard. Don't sit down. Work like me, do you see me? I'm working here! You should do the same, don't sit!

Is it good to work?

Yes! Because she is the woman! Am I not right? (Bintu Sonko).

Encara que també treballin fora de casa, continuen sent les responsables de la llar, diu la Sirreh, tot i que ella ho fa en forma de crítica:

The husband will come home and put his legs up, but you are still the woman in your house, it doesn't matter if you are a doctor in a hospital or you are the managing director of your company: you come home, you cook for your family (Sirreh Sibideh).

En segon lloc, les dones s'han de casar. L'Adama es queixa que la societat no entén que una dona no contragui matrimoni, com ella, que no s'ha tornat a casar després que el seu exmarit es divorciés d'ella:

Yes, it's not easy, it's not easy at all. Also, one main struggle are people. Because their concept of a woman who is divorced is so frustrated. Once you are divorced, they tell you oh, you can get married, there are so many men around. Is it their problem? They say, oh you are divorced, you have kids, you're getting old, you need to get married. It's nobody's business!

Why?

Because they think that when you are divorced and you don't marry again, you keep playing around with men. That's their concept (Adama Sanyang).

Un altre aspecte que s'ha destacat és que les dones han de ser austeres per tal que les respectin, com diu la Khadijah:

If you respect yourself and you behave well, people will respect you.

And how do you respect your dignity?

You cover yourself. Wherever you are, you stay calm... then, people will respect you (Khadijah Jatta).

I han d'obeir el marit, comparteix la Sirreh:

And that's the problem here, men of the house decide for you. And sometimes it's an important decision that affects your life, and they still do it without considering you. Just because they can (...). They have made women believe that for married a woman the road to heaven is through your husband, you have to obey, be submissive, you never have to complain. Whatever money you make, even as a woman, you should take it to your husband. And seek his blessings. So it's really a lot for women here (Sirreh Sibideh).

Més tard explica:

Because marriage here, you know, it takes a lot of things from you, as a woman. You have to cut down your interests, you have to cut down where you go, who you hang out with, you know, otherwise you will not be seen as a good wife and all of that (Sirreh Sibideh).

Hi ha un aspecte que totes les dones amb qui hem parlat comenten, i és la creença general que les dones són les que tiren endavant la societat. Són fortes, valentes, lluitadores, independents: "Looking at the women in The Gambia, they are the backbone of this country. Most families are running because of women", diu la Sirreh. L'Amie afegeix: "When it comes to the work men do, if women learn it, we also can do it. All the male dominated areas, we are capable of managing them".

La Khadijah diu, orgullosa, que som capaces de criar els fills sense els nostres marits, perquè som les que ens quedem a casa. I l'Adama comenta, quan parla sobre tirar endavant una família havent-se divorciat, que les dones sempre som capaces d'aixecar-nos: "I have seen the situation with so many women, and they are picking themselves up, so why I have to pick myself up".

L'Adama també valora l'esforç de les dones. Quan explica per què li agrada ser una dona, s'enorgulleix de formar part del gènere que lluita i pateix, mentre que els homes no treballen el suficient.

I think, especially in The Gambia, women are the strugglers. That's why I like being a woman, because how I see it, the men here they just... I don't know how to put it... they don't want to struggle for their family. But women? Everywhere in The Gambia! Look at every single woman, how they are struggling to go to the garden to feed their

kids. But men? Uh. Even if they have a little money, they will give it to their wives and say ok, you will be the one who will be responsible of your kids (Adama Sanyang).

L'Amie, tot i que no en fa cap valoració, explica que la majoria de feines les fan les dones, a casa seva: "Men, during rainy season ((July to September)), go and harvest, but after that, it is us women who process the food, make it edible, take care of the kids, the house, everything".

5.2.3 Sororitat i feminismes

Durant les entrevistes s'ha anat amb molt de compte amb com es tractava el tema del feminisme. Només n'hem parlat obertament amb la Sirreh, que prèviament s'havia declarat feminista. Ella mateixa ens explica què passa:

In The Gambia there are so many feminists, but we don't have a word for it (...). We see them in our mothers and our parents (...). There is no word for women who are fighting, or women who are outstanding (...). That makes it hard for women to stand up and fight for themselves (Sirreh Sibedeh).

Així, hem preferit que les converses es centressin en entendre aspectes importants a les seves vides que poden estar condicionades pel gènere, però sense posar-hi cap nom. Aquí, per exemple, hem parlat de sororitat, hem intentat veure com troben recolzament amb amigues i grups de dones. La Bintu ens explica que és amb les veïnes amb qui pot desfogar-se, que passar una estona amb elles és com prendre medicina: "Sometimes when you go, if you were angry, afterwards you will come back smiling".

Tot i així, cap de les dones té un grup d'amigues amb qui passi estones regularment, només la Bintu reconeix passar una estona a la setmana amb les veïnes, fent safareig, si es troben.

L'Adama s'adona que en aquest país, les dones estan obligades a fer la majoria de tasques familiars, i es queixa. Creu que és difícil que la situació que viuen les dones canviï: no n'hi ha prou en educar més noies i durant més anys, ja que llavors, a casa, continuen veient que la majoria de feines les fan les dones. Cal un canvi de mentalitat, i això no s'ensenya a les escoles. A més, qui s'hi atreveixi, trobarà resistència:

The mindset of the people is what needs to change first (...). Even if (girls) are educated, they see that their Mum is living like this (...). Every day before school you need to help your Mum to go to the garden, water the vegetables. And I don't think they teach them a lot about how to get out of that situation (at school). They just teach them English, mathematics, finish. But who will do that? They will fight you! (Adama Sanyang).

Ella creu que una forma d'apoderament femení és la independència econòmica. Recomana a les seves estudiants que no es casin fins que tinguin una feina, i que la mantinguin, perquè en qualsevol moment el marit les pot deixar i no tenir cura dels fills que hagin tingut en comú, com li ha passat a ella.

I've seen so many young women (...), their minds are thinking that once you get married, you should be at home. And I always tell my students, stop that mindset, before you even get married, make sure that you have a job. Get a job, your husband knows that you don't work here, both of you have to get up and go to work, and at the end of the month, he brings money, you bring money, and you put it together. But if you sit at home and expect him to give you everything, he will not. One day, he will go and look for somebody who is working and marry that person. And you will sit at home, not being educated, and you will have nothing (Adama Sanyang).

Ser ambiciosa a Gàmbia, però, comporta riscos. Així és com ho viu la Sirreh. Creu que això provocarà que es casi més tard del que es considera normal al país:

People like us... many men admire us, and they would want to have us, but they cannot handle women like us. Because we come with a lot of demands. You cannot take our freedom (...). Because you are not at home, or you are not cooking every day for the family, taking care of everything, so you are not considered a good wife. And so, women like me, we definitely cannot be that kind of woman (Sirreh Sibideh).

Quan parlem de la situació general de les dones a Gàmbia, la Sirreh ens comparteix la seva opinió:

They have made women believe that as a married woman the road to heaven is through your husband, you have to obey, be submissive, you never have to complain. Whatever money you make, even as a woman, you should take it to your husband. And seek his blessings. So it's really a lot for women here (Sirreh Sibideh).

Sobre el feminisme, comparteix que la majoria de dones el rebutgen:

People are so religiously oriented, so they have convinced women that marriage is everything, you are supposed to submit to your husband, obey, no matter how unfairly he is treating you. It is all brainwashing (...). That's a challenge for women, and these women, they will sometimes fight other feminist women who are trying to fight for their rights (Sirreh Sibideh).

També s'hi troba amb els homes. Diu:

Most men... Just recently, one guy was telling me, why do you hate men? And I was like, I don't hate men, I have brothers, I love them. I have so many male friends, I don't hate them. I'm not a man hater. They attach feminism to women who hate men, women who are tough, women who want to be like a man. I don't want to be like a man, I'm

not like you. I'm a feminine woman, and if I'm supposed to be anything else, I want to be more feminine. So, that's the misconception. And most of them don't even try to educate themselves. They just hear some people saying, yeah, these women want to be like men. These women want to take our place. There is no place to take, we are trying to have equal grounds for everyone (Sirreh Sibideh).

5.2.3.1 La importància de la comunitat

Com hem vist anteriorment, una de les característiques principals dels feminismes africans és que l'emancipació de la dona es percep a través de l'emancipació de tota la comunitat. Aquesta visió holística, on l'individu sempre pertany al seu context, assenyala que la desigualtat entre gèneres només és una de les nombroses opressions que afecten la població, pel que l'augment de drets per les dones ha d'anar acompanyat també de millores per tota la comunitat. Això, tot i que només de forma implícita, també ho hem sentit a les converses amb les dones.

Si llegim a fons les entrevistes deduïm que les dones se senten arrelades a la seva comunitat. Buscant exemples pràctics, veiem que el que més els agrada fer a la Khadijah i a la Bintu és cuinar pels altres, i del que estan més orgulloses tant l'Adama com la Sirreh és d'haver format a noies apoderades la primera, i liderat una comunitat d'estudiants universitaris la segona. Ho expliquen no com un èxit personal, sinó com un esforç que ha contribuït a millorar aquella comunitat.

Dues pertanyen a associacions femenines, la Khadijah i l'Amie, que els serveixen per superar entrebancs juntes i trobar solucions que les institucions (sanitàries, judicials, bancàries, etc.) no els brinden, com deixar-se diners o ser refugi en cas d'emergència. La Khadijah s'hi troba un cop al mes:

We contribute, so when someone is in need of any money, we can take it and help them. We talk about difficulties that are going on in our communities, and sometimes we go out and clean the streets (Khadijah Jatta).

L'Amie lidera varies associacions formades només per dones a la seva comunitat. Estan enfocades, sobretot, a superar obstacles juntes:

I am the head of our village's kompin¹⁶. We go to each other's events, we loan money to each other... Also, we have another association of businesswomen who are rising poultry to sell, I am also leading that (...). We have a national association of women growing beans, and I am the leader (Amie Secka).

¹⁶ Associacions populars de dones, molt comunes a tot el país, sobretot a les zones rurals (Fatou Janneh, 2021).

5.2.3.2 La inclusió dels homes

Una altra de les característiques principals dels feminismes africans que els fa diferenciar-se de l'homogeni és la necessitat de formar aliances amb els homes per obtenir la justícia de gènere.

N'hem parlat amb tres de les dones, perquè hem respectat la creença de la Bintu i la Khadijah que no cal canviar les coses. Això no ens ho han dit directament, però s'entreveu a les seves converses.

Tant l'Adama com la Sirreh creuen que els homes també han d'unir-se a la lluita per fer més passos cap a la igualtat. La Sirreh diu: "I feel they can really contribute to this journey of equalizing genders (...). I think if men are able to come to the fight they might convince their fellow men that it is the right thing to do".

I l'Adama:

Men should be needed. They should be standing up and know that they have to be responsible. Because they see themselves higher than women... let them prove that. Start taking care, being responsible of what they need to be responsible of (Adama Sanyang).

L'Amie no especifica que el canvi hagi de ser liderat només per les dones, però reivindica que ningú pot parlar per nosaltres: "Women should stand up and speak for themselves, nobody can do that for us".

5.2.4 Opressió de gènere: rols familiars i de gènere

Com hem anat veient al llarg d'aquests extractes, el fet de ser una dona a Gàmbia comporta una sèrie de desigualtats i discriminacions. En aquest apartat segurament hi podríem fer cabre tots els altres, però per tal de no repetir exposarem aquells aspectes que no destaquen a cap altra temàtica.

El masclisme també es tradueix en no comptar amb les dones quan s'han de prendre decisions. En el cas de la Khadijah, només menciona que va parlar amb el seu pare, i no la mare, quan havia de prendre decisió de seguir estudiant per convertir-se en mestra.

Això també passa a l'hora de casar-se, és l'home qui escull la dona i no a l'inrevés. A més, és ella qui abandonarà el seu nucli familiar per anar a viure al de l'home, pel que si és gaire lluny, acabarà perdent els vincles actuals. La Bintu ens explicava com es van conèixer amb el seu marit, amb qui es porten quasi vint anys de diferència:

He saw me at the school, we were having interhouse sports day. I run, and I came first. He was there sitting, so I went there to write my name, and he took my name. He

asked where I lived, I told him I lived in the next house. After that, he came there, and told my parents: I love this girl, I want to marry her. Then my parents said ok (Bintu Sonko).

Ja hem vist que els homes no es responsabilitzen d'aspectes que tenen a veure amb la cura de la llar o dels fills. La Bintu, quan ens explica que té un conflicte amb la coesposa de la casa perquè considera que el repartiment de tasques entre elles no és equitatiu, diu que el marit, tot i saber-ho, no hi entra, perquè això és cosa de dones: "He cannot... he says he will not talk to Binta, because me and Binta are the wives, so it's not his thing. So I said ok, leave it".

Algunes de les cares més violentes de la violència de gènere són la física i la sexual, com les violacions o l'ablació. Les dones no les han esmentat durant les converses, tot i que la Khadijah comenta, de passada, un episodi on el seu pare la va pegar. Ens explica, sense gaires detalls, que el seu grup d'amics era entremaliat: "They only caused trouble and lied. They lied on me... until my dad even bit me, after he found out the truth. And after that, I stopped going with them". Això va passar fa 6 anys, quan en tenia 12, i a partir de llavors, emocionada, diu que no ha tornat a tenir amics. S'endevinen molta por i tristesa a les seves paraules.

Un aspecte que destaca de la conversa amb la Khadijah és que, en vàries ocasions, s'assegura de parlar de forma excessivament positiva del seu pare, com si volgués ressaltar la seva figura. Ho notem en tres ocasions: Assegura que la seva activitat preferida és estar-se a casa i que el seu dia preferit és el diumenge, perquè és el dia que el pare no va a treballar, "everyone is home". A més, quan descriu la seva part preferida del dia, diu que és "when my Dad is cracking jokes". Per últim, quan se li demana que ens parli la seva família, això és el que destaca:

I live with my Dad and my two mums, and we are all happy together. And I have a very lovely father who takes care of us, and sometimes he takes us out. Once in a month. We go to Turntable (a busy area next to her village) to buy things (Khadijah Jatta).

No podem fer suposicions només agafant-nos a aquests exemples, però la conversa amb ella semblava temorosa, massa correcta, com si s'assegurés que, si el seu pare l'arribava a sentir, no podria tenir-hi res en contra.

Una altra opressió de gènere molt comuna és la que ens explica l'Adama, amb greus conseqüències per les dones (com l'Adama) i els fills (com la Sirreh) quan el marit es divorcia i es desentén de la seva família.

It's like 90% of Muslim Gambian women, once they get divorced, they are the ones who take care of everything. But for my kids, nothing. Financially, nothing. You know, the problem is they don't even come to see the kids. For my kids, I bought telephones

for both of them, I texted their number to their Dad, but he never called them (Adama Sanyang).

5.2.5 Altres forces opressores que agreugen la de gènere

Les dones gambianes pateixen una sèrie d'opressions que accentuen les desigualtats existents entre homes i dones, com entendrem a continuació. Segurament n'hi ha que no mencionarem, i no totes les afecten de la mateixa manera, però volem cenyir-nos al que elles han fet referència.

5.2.5.1 Pobresa

La pobresa és una condició estructural de la societat gambiana, pel que aquí també podríem fer referència a gairebé totes les parts de cada conversa, perquè la pobresa afecta i agreuja tots els àmbits de la vida de les dones: l'educació, les oportunitats laborals, la violència, la vida pública o les aspiracions personals.

La Bintu, per exemple, diu que un dels seus somnis és obrir una botiga al mercat, però que una de les raons per les que no pot obrir-la és la falta de diners. Aquí ens les explica:

Why do you want to open the shop?

I cannot open the shop because of lack of money. If I had money, I would open it, but I don't have it. And Dad ((her husband)) wants me to stay at home, but maybe if I talk to him, maybe he will let me go and sell... (Bintu Sonko).

A l'Amie, a l'interior del país, li passa una cosa semblant. Ella ja té petits negocis, com la venda de pollastres, llegums i verdures, però tot i que també li agradaria vendre vedells i cabres, no es pot permetre la inversió inicial. En una altra ocasió també ens diu:

One of my main challenges right now are my expenditures, when it comes to my business. I come to the city to buy things that I will then sell here in the village but having enough money to buy in advance is a problem. I want to grow my business, but I cannot (Amie Secka).

El cas de l'Amie, que sense saber llegir ni escriure (com la majoria de dones de l'interior del país) ha pogut emprendre els seus projectes, és excepcional. Normalment, com ens comenta l'Adama, l'únic aliment per les famílies de les zones rurals prové del que creix a l'hort familiar, sempre conreat per les dones, mentre que els homes només cultiven cereals (principalment arròs i cacauets), que creixen durant l'estació humida, de juny a setembre, i la resta de l'any no treballen a causa de la falta d'oportunitats. Això fa que, sense cap altre ingrés, les famílies se sostinguin únicament amb el que les dones fan créixer als seus horts particulars.

Every single woman, every single day, goes to the garden and cuts whatever is ready, and cooks it. Because men don't give money. Women struggle to have what they have (Adama Sanyang).

També ens diu que si els homes fan diners venent part d'aquests cereals, en comptes de donar-los a la família, els fan servir per casar-se amb una altra dona. A les zones rurals poden passar mesos, segons ella, sense que les dones vegin cap bitllet o moneda:

And when they have money, it's to marry another wife. Because in the provinces, it's mostly two, three wives (...). Those women don't even expect money. Sometimes they will have money, not even for fish, maybe to buy clothes. But everyday life, what you will grow, that is what you will feed your family (Adama Sanyang).

La pobresa i la falta d'oportunitats evoca moltes famílies a intentar buscar un futur millor a Europa. A part del trasbals emocional, això perjudica econòmicament la vida de moltes dones com la de l'Amie, que té un fill que recentment va marxar en pastera, ja que aposten tots els seus estalvis per aquest somni, sovint frustrat.

Now, one of my male kids went to the sea, so all my money has gone towards helping him in this process. He recently reached, so now I need to send him money because he is yet to get a job (Amie Secka).

La Sirreh, que reflexiona sobre les opressions a Gàmbia, creu que la pobresa és la pitjor, preciosament perquè agreuja totes les altres. A més afecta, sobretot, la vida de les dones. Els dos anys després de la separació dels seus pares, com que la seva mare estava malalta i no podia treballar, van passar gana.

Poverty is the worst oppression. And looking at the women in The Gambia, they are the backbone of this country. Most families are running because of women (...). The majority of the work in rural Gambia is made by women. And I think poverty is the root cause of all of this (Sirreh Sibideh).

Des del 1991, el dret a l'energia es va establir a l'Observació General nº 4 de les Nacions Unides (Cecilia Sánchez, 2019), i el 2010, el mateix organisme va reconèixer el dret a l'aigua al sanejament com un dret fonamental (UN, 2014). La Bintu, la Khadijah i l'Amie, però, viuen sense electricitat ni aigua corrent.

5.2.5.2 Falta d'educació

La falta d'educació és un greu problema a Gàmbia, sobretot en gent adulta. Això perjudica especialment les dones, que, com que es casen joves, deixen d'estudiar. Aquest és el cas de

la Bintu, que va abandonar els estudis al grau 9 (l'educació segueix fins el grau 12, l'equivalent a quart d'ESO) perquè es va casar amb el seu marit.

Si hi ha poques opcions d'enviar a l'escola tots els fills, els nens sempre hi aniran primer. Així li va passar a la mare de la Sirreh, ens explica. Es va criar amb una tieta que només havia tingut nens¹⁷, i va ser la única que no va rebre educació. L'Amie també ens ho reconeix: tot i que tots els seus fills han anat a l'escola, si només hi hagués oportunitat per una persona, "the boy is more likely to get an education than the girl".

L'Amie creu que el que més l'ha obstaculitzat a la vida ha estat la falta d'educació.

I didn't have the chance to go to school because I am a woman. I just went to the Arabic school, to learn and memorize the Coran. If I had had an education, I wouldn't be facing most of the difficulties I have. I face many difficulties as a businesswoman, and as a woman too, because I am a very active woman. I am involved in a lot of things (Amie Secka).

Ens explica, amb resignació i un punt de ràbia, com l'ha perjudicat no saber llegir ni escriure:

For all of us women with no education, our only option is to work hard and try to make ends meet. If we were educated, maybe it would have been different for us and our families. We are so afraid of bank loans, for example (...). Only those people who are able to write can get help and access to certain people or institutions. Also, looking at some prominent people in The Gambia who I could have been able to reach, I wasn't able to, because of my lack of education (Amie Secka).

5.2.5.3 Falta d'intimitat i temps lliure

Dues altres opressions que varies de les dones ens han comentat han estat la falta d'intimitat i de temps lliure, les dues provocades, en gran mesura, a causa del seu gènere.

Com que les dones estan abocades a l'espai privat i les famílies són nombroses, no tenen espais o moments d'oci, descans o intimitat. Parlem del que li agrada fer a la Bintu, i mentre dona de mamar a la seva filla petita ens comenta que el temps lliure que té l'encaixa entre totes les tasques que ha de fer cada dia: "I like to relax and sleep. After that, at around 5 or 6, I get up and sweep. After sweeping I make dinner for Dad ((her husband))". I, el que té, és a dins de casa:

What about going out to buy at the market, or to meet other mummies?

Yeah, that also is good, if I have it.

¹⁷ És habitual que quan una parella només té fills nens, adopti una nena petita d'algun familiar proper, per tal que sigui l'encarregada d'ajudar la mare amb les tasques de la casa i les cures.

You don't have it?

No.

Why?

Empty house... (Bintu Sonko).

A la Khadijah, quan li preguntem què fa els caps de setmana, diu: “The weekend? I do the laundry for my parents¹⁸, after I iron the clothes... and on Sundays sometimes I go to the beach with my brothers”.

L'Adama, mare divorciada de dos fills, també ens comenta que no té temps lliure:

Oh! Free time is something I don't remember. As long as you have kids, you don't have free time. For me, once I'm home (from work), I can't lie down and sleep, because I have so much to do. Now, when I reach home, I have to organize what I have for the next day, I have to cook for the next day, I need to organize my kids if they are going to school, if they have homework... so you are constantly checking, checking, checking everything that is going on (Adama Sanyang).

A Gàmbia l'oci s'entén de forma molt diferent que a altres llocs del món; no hi ha cinemes, centres comercials o biblioteques, i només la societat benestant va a restaurants o a bars. La Khadijah, per exemple, ens comentava que quan socialitza és l'estona de caminar fins a l'escola, i la Sirreh, quan li preguntem si hi ha moments a la setmana o al mes que es trobi amb amics, ens diu que “No, it's not a regular thing, unless we arrange and meet”. Tot i que elles no ho hagin comentat, l'entrevistadora ha observat que els nois joves sí que tenen espais on trobar-se i gaudir del temps lliure en grup, sobretot, per jugar a futbol o estar-se a la plaça del mercat.

Pel que fa la intimitat, les dones també ens han relatat que els agradaria tenir-ne més. La forma de vida comunitària de Gàmbia té avantatges de recolzament social, però com que l'espai i les pertinences són considerats de tots, dificulta que les dones puguin trobar estones de tranquil·litat, soledat o silenci. De fet, en tres de les cinc entrevistes vam rebre interrupcions, sobretot amb la Bintu i la Kadijah, quan érem a casa seva. Tot i haver buscat un racó tranquil i apartat, al costat del pou, fills grans, fills petits i veïnes es van acostar fins a sis vegades per tractar coses que no eren urgents. També va passar amb l'Adama, que tot i estar tancades en una aula de l'escola, algú va interrompre amb un assumpte que podia esperar.

La Sirreh ens corrobora que la seva part preferida del dia és al vespre, a la seva habitació, perquè és quan té temps per estar amb ella mateixa i “just breathe”. La Khadijah

¹⁸ Com que la roba es renta a mà es dedica molta estona a aquesta tasca, pel que s'acaba convertint en una activitat de molta importància.

ens diu que estudia a les nits, de 12 a 2 de la matinada, “because at that time everyone will be sleeping, so no one will disturb me”.

L’Adama, si pogués canviar alguna cosa que millorés la vida de la seva filla de 14 anys, seria tenir una habitació individual per ella:

She wants her own room. She wants privacy. She always tells me. Because my sister already gave me to empty lands, so she wants me to build the land so she can have her own room. She loves her privacy (Adama Sanyang).

Actualment comparteix habitació amb ella i el seu altre fill de 16 anys.

5.2.5.4 Rols familiars

Un costum que afecta la vida de les noies joves és que les filles grans de les famílies són les encarregades d’ajudar la mare en les tasques del dia a dia a casa, i a cuidar dels germans i germanes més petits. També han responsabilitzar-se de la casa si la mare no hi és. Quan aquesta filla es casi i marxi de casa, serà la següent la que haurà d’adaptar aquest rol familiar.

La Bintu, per exemple, quan parla de si en una situació hipotètica ella fos fora de casa durant unes hores al dia, diu: “and during that time, Habbie and Khadijah ((her older daughters)) will be here, you know”.

La Sirreh i la Khadijah són les germanes grans, i són les que cuinen i netegen els caps de setmana, per exemple, que són els dies que són a casa. La Sirreh agraeix que la seva mare passi la responsabilitat a la germana mitjana de tant en tant, tot i que entén que segueix corresponent-li a ella.

Sometimes I will wake up lazy and won’t want to do anything, she will not force me to do any work. Because she knows, when I can do it, I do it. So then she lets my little sister do the housework (Sirreh Sibideh).

5.2.5.5 Religió

Tot i que cap de les dones han esmentat que sentin la religió com una opressió, cal comentar que les persones musulmanes creuen que la seva realitat ve marcada pel que decideix Al·là. Això pot limitar l’esforç dels individus en millorar les seves vides o sortir de segons quines situacions discriminatòries, ja que creuen que, en el fons, no depèn d’ells. Dos exemples que ho demostren són quan la Khadijah ens diu que li agrada ser una dona perquè Déu va escollir-ho així: “Allah knows why he created me as a woman, so I prefer being that”. La Sirreh, en una altra ocasió, comenta que com que és tan ambiciosa professionalment no creu que es casi d’hora, a no ser que Déu decideixi el contrari:

Unless God decides that I'm supposed to marry at a particular age, then I'll marry early, but looking at my life and how it's going, I don't think I'll be getting married soon (Sirreh Sibideh).

La religió musulmana permet que els homes es puguin casar amb fins a quatre dones. La majoria de vegades viuen a la mateixa casa, pel que les dones es veuen obligades a compartir llar amb una persona que elles no han escollit. La Bintu la comparteix amb una altra dona, i l'Amie, amb dues més. S'han hagut de repartir les responsabilitats i crien els fills juntes, però no s'han pogut conèixer abans, pel que sovint hi ha conflictes. Com hem vist, la Bintu ens explicava que hi ha desavinences i que les feines de casa estan molt mal repartides entre elles dues, però no pot fer-hi res.

5.2.6 Somnis, ambicions i futur

Les dones ens han confiat els seus desitjos, i sembla que tots són anhels per una vida una mica més confortable, allunyada de la pobresa. Estan enfocats a aspectes pràctics que també beneficiarien les seves famílies, com obrir una botiga en el cas de la Bintu, o expandir el negoci ja existent en el de l'Amie.

Mentre que l'Adama i la Sirreh ens parlen de professions quan els preguntàvem quins somnis tenien de petites, la Bintu somiava en el dia del seu casament. La Khadijah encara ho fa; quan se li demana sobre el seu futur, diu, "I would like to be married. And to be a good mother and a lovely wife".

Com s'imaginen el futur? L'Adama no creu que els joves d'avui en dia s'esforcin per canviar les coses, però l'Amie s'ho mira de forma més positiva, perquè cada cop hi ha menys persones analfabetes. La Sirreh també és optimista: "We, educated women, will raise our kids differently, more fairly. There is hope for the future".

5.3 Discussió

Un cop exposats els resultats és hora d'interpretar les seves implicacions, així com de veure si les hipòtesis que ens plantejàvem al principi s'han complert. En línies generals podem afirmar que les converses amb les dones han estat positives, agradables, i ens han donat varies claus sobre el fet de ser dones a Gàmbia. El format d'entrevista en profunditat ens ha servit per conèixer la seva opinió sobre els diferents aspectes que els feminismes africans tracten, tot i no haver esmentat el terme feminisme amb la majoria. A partir d'aquests dos punts – conèixer la seva realitat i la seva opinió sobre temes rellevants en clau de gènere – hem pogut fer una comparativa entre allò que divulguen els feminismes africans i el que hem après amb elles.

Pel que fa la primera hipòtesi, plantejàvem que les demandes i inquietuds en clau de gènere de les dones gambianes entrevistades no estan recollides pel feminisme occidental hegemònic, i això s'ha confirmat al llarg de les converses.

El ventall de corrents feministes a l'Àfrica, com hem vist, és ampli, i va des de persones que s'identifiquen amb el terme feminisme, com la Sirreh, fins a grups que, tot i que no es defineixen feministes, neixen per fomentar la sororitat entre dones, com el *kompin* que dirigeix l'Amie. Tot i així, amb les converses hem confirmat que tant uns com altres basen la seva lluita en els elements que interpel·len les persones africanes, com la importància de la maternitat o la comunitat, pel que el feminisme del Nord Global sovint s'entén com un moviment amenaçador, aliè. A més, les dones han reconegut la desigualtat de gènere com una força opressora més de les vàries que pateixen, mentre que el feminisme blanc sovint no ha aplicat una mirada interseccional, com vèiem al marc teòric.

La segona hipòtesi, que tractava sobre un dels pilars de totes les corrents dels feminismes africans, també queda confirmada: La maternitat i la cria són eixos centrals en les vides de les dones gambianes entrevistades. Totes coincideixen amb Catherine Obianuju Acholonu, creadora de la proposta ideològica *motherism*, quan el 1991 reivindicava "l'essència de la mare com matriu de tota existència". Les cinc dones reconeixen la maternitat com un poder: "Our power as women is giving birth to children", deia la Khadijah, i no volen renunciar als seus rols biològics tot i ser ambicioses professionalment o tenir rols comunitaris rellevants, com l'Amie o la Sirreh, característiques que comparteixen amb el moviment Stivanism.

Els feminismes africans defensen que el comportament de les dones està lligat als rols que se'ls assigna com a mare, filla, esposa, etc. Els resulta complicat actuar de manera individual, ja que "posseeixen més lleialtat al grup que a si mateixes" (Iker Zirion i Leire Idarraga, 2014, p.50). Les cinc dones ens han mostrat que centren el sentit de la seva identitat en l'esfera comunitària, pel que confirmem la tercera hipòtesi, que defensava que les dones gambianes són lleials als rols familiars i comunitaris que se'ls han assignat.

A més, al discurs de totes les dones s'hi troba un sentiment d'identitat de gènere relacionat amb les cures familiars que s'assumeixen de forma natural en relació al rol que se'ls ha assignat. Això pot arribar a frenar el desenvolupament personal, tot i que algunes en siguin més conscients que d'altres. De fet, hem vist que vàries ho han assenyalat com una opressió, pel que l'hem inclòs a la temàtica de forces opressores. Aquests rols són percebuts com un deure propi: La Khadijah, com a germana gran, té cura de la casa i dels seus germans quan la mare no hi és; la Bintu, com a esposa, fa el sopar al seu marit; l'Adama no s'ha atrevit a ser més ambiciosa amb la seva carrera professional perquè és mare de dos fills.

La quarta hipòtesi dictava que les dones gambianes consideren la família com un espai de resistència a l'opressió, i també s'ha confirmat per les cinc dones amb qui hem parlat.

Si bé és cert que s'adonen -en diferents graus- que la llar no és un espai lliure d'opressió, perquè reconeixen que el pes de ser cuidadores és sovint esgotador per elles, la família és una comunitat que les sosté i que les ajuda a fer front a altres forces opressores, com ara la pobresa.

Les cinc ens han donat claus que fan entendre el nucli familiar com el seu centre durant totes les etapes de la vida, tant les que ja són mares i han creat la seva pròpia família com les que són joves i encara viuen amb els pares o la mare. Afirmacions com "I'm myself the most, with my family" de la Sirreh i "I can express my feelings with them more than with my girlfriends" de la Khadijah ens fan entendre que és un lloc considerat segur, íntim, que pot servir per protegir-se conjuntament de diverses ferides que l'entorn opressor els crea.

Aquests espais familiars, a més, poden arribar a ser feministes, ja que molta part de la sororitat i activisme neixen a casa. La Sirreh ens deia que la seva mare és una inspiració, "one of the greatest blessings I've had". Com afirma l'escriptora i activista de Guinea Equatorial instal·lada a Espanya Remei Sipi, "Al hablar de feminismo en África es bueno tomar como referencia el ejemplo de nuestras madres y abuelas" (2018, p.52).

Corroborem, també, la cinquena hipòtesi: les dones gambianes reconeixen que pateixen diverses opressions que agreugen la de gènere. Com es defensa des dels feminismes postcolonials amb la teoria de la interseccionalitat, la situació de discriminació i desigualtat estructurals que sofreixen les dones gambianes venen donades per més d'una força opressora, com la classe social, la raça, el gènere o el colonialisme. En concret, les converses ens indiquen que la pobresa és un dels obstacles més difícils a les vides d'aquestes dones. A això se li afegeix una educació deficient o inexistent, la falta d'intimitat i temps lliure, els rols familiars establerts i certs aspectes de la religió musulmana.

Totes aquestes forces opressores afecten més a les dones que els homes, pel que les seves conseqüències agreugen la desigualtat entre els dos gèneres i impedeixen que les dones puguin avançar cap a una vida més justa i lliura.

Cal parar atenció a una opressió estructural que veiem al marc teòric, la violència de gènere. Si bé les xifres ens confirmaven que està molt estesa al país, les dones no l'han nomenat, tret de la Khadijah, de passada, quan menciona un episodi violent amb el seu pare. Això confirma que és un tema tabú, perquè no es nombra i queda rellevat a l'àmbit privat. No podem assegurar si cap d'aquestes dones en pateix, i, de fet, totes han insistit en considerar la seva llar com un lloc segur, pel que caldrien converses més extenses o preguntes més directes per confirmar-ho. Tot i així, com ja apuntàvem als resultats, amb algunes converses notàvem l'esforç per respondre de forma extremadament correcta, cautelosa, fet que ens pot fer intuir un cert temor.

Pel que fa la última hipòtesi que plantejàvem, afirmem que les dones gambianes tenen una visió comunitària del feminisme, és a dir, inclou els homes i posa els drets de la comunitat al centre. Tot i que una de les respostes que vam obtenir només reivindicava que les dones hem de poder parlar per nosaltres mateixes, sense especificar que a aquesta lluita no hi hagi d'haver aliances amb els homes, les altres dues dones amb qui n'hem parlat creuen que s'ha de comptar amb ells per poder anar més lluny, com també afirmen totes les corrents feministes africanes.

La reivindicació de la igualtat a l'Àfrica subsahariana esdevé, doncs, a partir d'allò comunitari. Això ve donat en part perquè la desigualtat de gènere s'entén, com ja hem vist, com una de les nombroses ferides que afecten la societat africana. Aquestes s'aconseguiran guarir només si tota la comunitat progressa, a la vegada, amb altres drets, com erradicar les dictadures o acabar amb l'espoli del Nord Global Remei Sipi: "El feminismo no lo inventó la mujer del norte, ya existía en África" (Maialen Ferreira, 2020). La justícia de gènere, doncs, s'inclou dins de la transformació de la societat africana i és, per tant, responsabilitat de tots, perquè afecta a tothom.

Parar atenció a les formes de sentir de vàries dones gambianes i veure on posen elles l'èmfasi sobre el fet de ser dones ens ha permès aconseguir el **primer objectiu específic** que ens plantejàvem amb aquest treball, que pretenia vincular la vida de les dones gambianes amb la teoria del feminisme africà. Hem demostrat que els elements principals d'aquest moviment coincideixen amb les experiències i demandes de persones corrents que actualment pateixen desigualtats de gènere i altres opressions al país més petit del continent.

Pel que fa el **segon objectiu específic**, podem aprofundir-hi ara, amb la informació que ens ha dut el primer. Ens plantejàvem reflexionar sobre els aprenentatges de les entrevistes per tal de seguir avançant en la incorporació d'un enfocament de gènere als projectes de cooperació. Això és una forma de cuidar les dones amb qui hem parlat, d'agrair el seu temps i energia, i també d'afegir sentit a les trobades. Les seves veus no s'han de quedar en clau d'anècdota, sinó que volem emmarcar-les en un context més profund. En concret, aquests aprenentatges es poden definir en cinc claus, que expliquem a continuació:

En primer lloc, els projectes de cooperació (aquí hi incloem les accions pensades en clau de gènere) han d'estar sempre adaptats a la realitat local. L'haver conegut les condicions personals de les dones gambianes ens demostra que les seves prioritats i inquietuds són, sovint, diferents a les que tenim al Nord Global i a les que ens podem imaginar que tenen. Hem vist que els feminismes africans centren els seus esforços a aspectes molt diferents respecte els hegemònics, com preservar la maternitat com a centre, pel que seria delicat promoure projectes que vagin enfocats al l'emancipació de la dona, per exemple, de la forma com la consideren els feminismes occidentals, en comptes de considerar la manera d'entendre la maternitat a l'Àfrica Subsahariana. A més, l'estudi ha confirmat que s'han de

prioritzar les accions que promoguin el desenvolupament de tota la comunitat en comptes de centrar-les en beneficiar persones individuals, perquè, com hem vist, a l'Àfrica s'entén la identitat a partir d'allò comunitari.

En segon lloc, hem après que la guia d'aquests projectes han de ser les experiències i veus de les persones interpel·lades. Hem de conèixer el dia a dia de la comunitat, que les dades no siguin mai abstractes: al marc teòric explicàvem que només el 50,8% de les dones estan alfabetitzades, o que els sous de les dones són sempre més baixos, però cal humanitzar-les, que persones ambicioses com l'Amie ens diguin, amb ràbia, que cada dia es pregunten fins on hagués arribat el seu èxit si sabessin llegir i escriure, que dones com l'Adama ens comparteixin que no poden oferir-li una habitació pròpia a la seva filla adolescent tot i treballar a jornada completa.

El tercer aprenentatge que traiem d'haver escoltat les dones gambianes és que, per obvi que sembli, són persones riques, amb ambicions i capacitats de generar canvi, pel que mereixen corresponsabilitat a l'hora d'identificar, dissenyar i implementar reptes de cooperació i desenvolupament. Mentre que sovint se'ls ha donat un lloc només com a objectes d'estudi o com a beneficiàries passives als projectes assistencialistes, involucrar-les reverteix les dinàmiques epistèmiques de poder que els feminismes postcolonials qüestionen, on hi ha un subjecte que comunica o dissenya uns projectes des d'una posició de privilegi versus un objecte de representació o assistència. "Només l'oprimida pot analitzar i teoritzar sobre la seva opressió i per tant escollir els mètodes de la lluita" (Moviment d' Alliberació de les Dones a França, 1970).

En quart lloc, s'ha d'aplicar la mirada interseccional perquè els projectes tinguin un impacte de qualitat. Hem observat que hi ha un entrecreuament d'opressions que agreugen la condició de ser dona, pel que plantejar solucions centrades només en una sense tenir en compte les dificultats estructurals i la desigualtat entre gèneres no aconseguirà millores sostingudes en el temps, tot i que això afegeixi complexitat als projectes.

Per últim, hem après que l'actitud amb la que ens relacionem amb persones de cultures diferents és fonamental; tant quan hi ha trobades com les nostres, relacionades amb la recerca, com en projectes de cooperació Nord-Sud. L'autora ha comprovat que el comportament és dels factors més determinants en els processos de cooperació, pel que un plantejament que trenqui amb l'esquema de donant i beneficiari i la ideologia del "salvador blanc", que en el fons són noves formes de colonialisme, és essencial. Cal una mirada empàtica, una que demostrï igualtat, oportunitat i nodriment per totes les bandes. Només d'aquesta forma la societat, i en concret les dones, podran avançar cap a una vida més justa i lliura.

6. Conclusions

Amb aquest treball hem volgut enriquir la mirada feminista global en un context on el moviment segueix representat per un pensament occidental hegemònic. El començàvem revisant per què els feminismes postcolonials critiquen l'etnocentrisme del feminisme dominant. L'apropiació de la pròpia història ha fet que aquest feminisme es converteixi en l'únic considerat legítim, tot i que, com deia bell hooks (2000, p. 67), "com que els primers pobles del planeta Terra no eren blancs, és improbable que les dones blanques fossin les primeres en rebel·lar-se contra la dominació masculina". En segon lloc, també hem vist que assumir una noció homogènia de l'opressió de les dones com a grup ha provocat la creació d'una idea de la dona mitjana del tercer món que és ignorant, pobra i limitada per les tradicions (Iker Zirion i Leire Idarraga, 2014).

Més endavant hem repassat les característiques dels feminismes postcolonials i negres; hem vist que les seves reivindicacions principals són posar al centre de la seva agenda la lluita de classes i afegir protagonisme als feminismes que, fins ara, han estat construïts com "els altres" en els contextos feministes occidentals. Aquesta teoria postcolonial aplica la interseccionalitat a l'hora d'atendre la realitat de les dones: és important entendre que hi hauria diverses opressions -com la classe, la raça o el gènere- que determinen la situació de les persones, pel que tractar la del gènere per separat, com ha fet el feminisme occidental, segons aquesta teoria postcolonial no aporta una mirada justa ni útil (Maria Rodó-Zárate, 2021).

Per acabar amb el marc lògic, ens hem centrat en els feminismes africans i els moviments femenins que hi ha al continent, situats dins del marc dels feminismes postcolonials. Si bé la cartografia dels feminismes africans ens assenyala una gran riquesa i nombroses línies de reflexió, les denominacions pròpies com *womanism*, *motherism* o *stíwanism* han estat limitades al món acadèmic. Això no vol dir que el feminisme no existeixi; tot i que el terme no ressona al continent, hem vist que hi ha nombrosos moviments socials femenins que treballen per apoderar les dones.

Hem resumit les característiques principals d'aquests feminismes en cinc: Primer, tenen una visió comunitària i holística de la vida i dels avenços de la societat, pel que, en segon lloc, se centren en la cooperació entre homes i dones per obtenir una societat més igualitària. En tercer lloc, la família i la criança es reivindiquen com el centre de la vida de les dones, fet que influeix en el quart atribut, la seva fidelitat als rols familiars i comunitaris que se'ls ha assignat, no només com a mares, sinó també com a germanes, esposes o filles. Per últim, els feminismes africans reconeixen l'opressió de gènere com una opressió més de les nombroses que es pateixen a l'Àfrica, pel que la seva lluita se centra en aconseguir drets que van més enllà de la desigualtat entre homes i dones.

Ens hem basat en aquestes cinc característiques a l'hora de construir les hipòtesis del treball i les trobades amb les dones que han format part de la nostra investigació qualitativa. Les cinc entrevistes han estat semiestructurades i, un cop transcrites, les hem analitzat amb el mètode d'anàlisi temàtic, que ens ha permès identificar sis temes concrets i varis subtemes.

Les reflexions de les dones durant les converses han dotat de sentit el treball, i amb elles hem pogut assolir l'objectiu que plantejàvem, que buscava analitzar les veus de les dones gambianes des d'una perspectiva feminista postcolonial per tal d'enriquir aquesta teoria amb mirades i experiències particulars. L'anàlisi dels resultats ens ha permès confirmar totes les hipòtesis, que pretenien connectar les característiques principals dels feminismes africans amb les vides de les dones amb qui hem parlat. Hem constatat que les demandes i inquietuds en clau de gènere d'aquestes dones, com intuïem, no estan representades pel feminisme hegemònic. També hem comprovat que la maternitat i la criança són eixos centrals a les seves vides; són lleials als rols familiars i comunitaris que se'ls ha assignat, i la família és un espai fonamental, considerat de resistència a l'opressió. Més endavant hem vist que reconeixen diverses forces opressores que agreugen la de gènere i, per últim, la seva visió del feminisme és comunitària, és a dir, inclou els homes a la lluita i posa els drets de tothom al centre.

A l'apartat de discussió hem aprofundit en els dos objectius específics. D'una banda, hem seguit profunditzant en la vinculació de la vida de les dones gambianes entrevistades amb la teoria del feminisme africà. També hem recollit els aprenentatges principals de les entrevistes i els hem transformat en cinc claus que pretenen que futures accions de cooperació puguin seguir revertint en les dones gambianes. Aquestes són l'adaptació a la realitat local, que les veus de les persones interpel·lades siguin les guies d'aquests projectes, dotar de corresponsabilitat els reptes de cooperació, aplicar la mirada interseccional i donar la importància necessària a l'actitud.

Els feminismes, com a ciència social, tracten sobre el comportament de les persones, però hem vist que tradicionalment els anàlisis i les propostes sovint s'han limitat a l'àmbit acadèmic i, darrerament, inclús als polític i corporatiu, amb el *pinkwashing*. Calen més propostes que impactin de debò les vides de les dones.

Hem comprovat que el sol fet -modest- de dedicar un temps d'escolta a les persones interpel·lades pot ser revolucionari. Aquests aprenentatges podrien servir de guia no tan sols per projectes de cooperació al terreny, sinó també de base per a futures investigacions acadèmiques, que poden engrandir la mostra per tal d'obtenir resultats més diversos i enriquidors, ja que, segurament, aquest ha estat el límit més evident d'aquest treball. Amb més recursos també es podrien ampliar les temàtiques tractades, així com comptar amb professionals de la psicologia que sàpiguen conduir les converses sensibles i, sobretot, cuidar les persones interlocutores. També es podria comptar amb traductors per facilitar la

comunicació amb les persones que no parlen anglès o el parlen poc, com ha passat amb la nostra conversa amb l'Amie, de la que segur que hem perdut matisos importants.

Pel que fa les limitacions amb les que ens hem trobat mentre fèiem del treball, volem assenyalar-ne tres. La primera ha estat la poca bibliografia que existeix, encara, sobre l'Àfrica en l'àmbit acadèmic. El repte es quasi torna impossible si canviem l'adverbi *sobre* i hi posem el *des de* l'Àfrica: el contingut es continua produint des del Nord Global, pel que l'autora d'aquest treball no s'ha pogut documentar a partir de fonts nascudes al terreny. A part d'algunes entrevistes a acadèmiques i escriptores africanes (també publicades per editorials occidentals), s'ha recorregut a escrits de feministes postcolonials d'Europa i d'Amèrica del Nord i, sobretot, articles acadèmics escrits a aquestes mateixes zones. En segon lloc, la procedència també europea de l'autora ha dificultat i alentit el desenvolupament del treball, ja que no només partia de poc coneixement sobre la temàtica escollida, sinó que ha hagut de desaprendre sabers i comportaments dels que havia begut i que no havia qüestionat. Per últim, com quan analitzàvem les forces opressores que pateixen les dones a Gàmbia i ens adonàvem com les unes repercuteixen en les altres, les dificultats d'aquest treball s'han vist incrementades per les conseqüències de la pobresa estructural que hi ha al país, que, tot i l'evident situació de privilegi de l'autora respecte la majoria de la població, també cal esmentar-les: els llargs talls d'electricitat diaris, el poc i lent accés a internet o la inexistència de biblioteques on documentar-se o anar a treballar han dificultat l'elaboració de les tasques.

Aquest treball ha estat un exercici de documentació teòrica i d'investigació, però també ha presentat reptes i aprenentatges actitudinals per part de l'autora. En primer lloc, sentir confessions personals delicades per part de dones que l'autora coneixia prèviament i limitar-se a l'escolta activa que requerien les entrevistes ha estat un esforç, sense poder contestar i haver de seguir amb el guió. L'autora, a més, ha hagut de repetir moltes vegades l'exercici de recordar-se que és vàlid que les dones, al món, tinguem diferents opinions de certs aspectes que ella havia considerat de lògica universal, com la postura sobre el repartiment de les tasques de la llar, l'acceptar certes restriccions religioses o el poder sobre la presa de decisions a casa. Està bé que els criteris sobre apoderament femení no coincideixin, i les trobades no volien ser un debat.

A més a més, és entristidor percebre les cicatrius del colonialisme i la ferida, encara ben oberta, de la globalització neoliberal: el sentir l'enorme oceà que separa dues dones de cultures i *backgrounds* diferents assegudes en un mateix espai. Tot i haver desenvolupat una relació personal o d'amistat, desapareixeran mai els diminuts, però palpables, punts de llàstima i condescendència que sent l'una, o els de desconfiança i enveja de l'altra?

L'haver donat un format acadèmic a relats personals de les dones ha estat, doncs, estimulante, esperançador. Comentàvem que sovint les vides les de dones com les que hem parlat sonen abstractes, llunyanes, al Nord Global, i el fet d'haver trobat una forma d'escoltar-

les i posar-les al centre de la nostra reflexió que, a la vegada, connecti amb la informació acadèmica, és apassionant, especialment ara que parlar de compassió (compartir el dolor) en una societat travessada per la cultura de l'individualisme pot suscitar desinterès i fins i tot rebuig.

Nosaltres hem exposat la realitat de cinc dones de Gàmbia, però hi ha milions de dones al món que tampoc tenen habitacions pròpies, que passen o han passat gana, que no poden demanar préstecs al banc, que estan obligades a casar-se de nou per sobreviure després que el marit les abandoni, que el pare les pega o que no poden gaudir d'estones de plaer fora de casa. Que tenen somnis per elles i per tota la comunitat, ambició per vincular-se amb altres dones. Cal conèixer més històries particulars que sacsegin l'estructura del món actual.

En resum, amb aquest treball hem intentat exposar realitats que el feminisme blanc fins ara no ha tingut en compte. Ha servit per afegir més plecs als feminismes, enriquir-los amb noves mirades, formes d'entendre i voler la vida perquè puguin servir de mirall per més dones. Hem vist que, tot i que la gran majoria de dones africanes no s'anomenen feministes, són lluitadores, valentes, totes volen un futur més just per les seves filles. Una de les paraules més repetides a les respostes de les dones ha estat *struggle*, que vol dir *patiment*, però també significa *lluita*.

Hi ha, però, molta feina a fer. Paraules com (feminisme) *postcolonial*, *islamofòbia*, *interseccionalitat*, o (persona) *racialitzada* encara no existeixen al Diccionari de la llengua catalana de l'Institut d'Estudis Catalans. És difícil saber trobar la manera d'englobar realitats i discursos diferents dins d'una mateixa lluita, pel que els feminismes han de celebrar saber-se plurals. La lluita hegemònica no té cabuda en un lloc del món com Gàmbia, on la realitat és tan diferent d'on neixen els discursos amb més altaveus; un lloc amb tantes forces opressores que, afortunadament, les dones al Nord Global ja no pateixen amb tanta intensitat. El que cal fer des de la posició de privilegi és facilitar les eines perquè totes les dones, a tot el món, puguin crear els seus propis altaveus i així poder articular discursos on es puguin reconèixer.

A nosaltres no ens pertoca escriure el seu recorregut, decidir per elles, a nosaltres en pertoca revisar les polítiques econòmiques perjudicials, l'espoli de recursos naturals, els contractes comercials o el deute extern il·legítim (Carlos Gómez, 2020) que els impedeix avançar. A partir d'aquí, els toca a elles trobar l'empenta, la forma i les regles del canvi. Només d'aquesta manera afegirem nous sabers a uns discursos que històricament han ocultat milions de veus.

Acabem aquest treball citant el reporter Ryszard Kapuściński (1998, p. 7). El que va ser corresponal a l'Àfrica durant més de trenta anys deia que "aquest continent és massa

gros per descriure'l. És tot un oceà, un planeta a part, tot un cosmos heterogeni i d'una riquesa extraordinària. Només per una convenció reduccionista, per comoditat, diem *Àfrica*. En realitat, excepte el nom geogràfic, l'*Àfrica* no existeix". Què passa si tornem a llegir aquesta cita canviant l'*Àfrica* per *feminisme*? També funciona: Aquest terme, aparentment homogeni i de gran abast, potser, en el fons, tampoc existeix; costa trobar-li el significat quan hi ha tantes teories i formes que s'hi refereixen. El que sí que batega són les persones feministes. Milions de dones que, a la seva manera, s'interconnecten i, juntes, troben veus pròpies per expressar les vides que volen viure.

7. Bibliografía

- ACN International. (2021). *Religious Freedom Report*.
<https://acninternational.org/religiousfreedomreport/wp-content/uploads/2021/04/Gambia-1.pdf>
- Arduino, Eugenia. (2016). África y sus mujeres. Reflexiones sobre el feminismo poscolonial africano. *Revista Cambios y Permanencias*, (7), 140-161.
<https://revistas.uis.edu.co/index.php/revistacyp/article/view/7026>
- Braun, Virginia., i Clarke, Victoria. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative research in psychology*, 3(2), 2-24.
https://www.researchgate.net/publication/235356393_Using_thematic_analysis_in_psychology
- Braun, Virginia., i Clarke, Victoria. (2014). What can “thematic analysis” offer health and wellbeing researchers?. *International journal of qualitative studies on health and well-being*.
<https://www.tandfonline.com/doi/full/10.3402/qhw.v9.26152>
- BTI Transformation Index. (2022). *Gambia Country Report 2022*
<https://data.unwomen.org/country/gambia>
- Chicharro, Maria del Mar. (2003). La perspectiva cualitativa en la investigación social: La entrevista en profundidad. *Revista del CES Felipe II*, 1-8. <http://www.cesfelipesecondo.com/revista/Articulos2003/Articulo7.pdf>
- Cueto, Edith. (2020). Investigación cualitativa. *Applied Sciences in Dentistry*, 1 (3).
<https://ieya.uv.cl/index.php/asid/article/download/2574/2500>
- Datos Macro Expansión. (2020). *Gambia – Natalidad*.
<https://datosmacro.expansion.com/demografia/natalidad/gambia>
- Díaz, Laura, et. al., (2013). La entrevista, recurso flexible y dinámico. *Investigación en Educación Médica*. 2(7):162-1677.
https://www.researchgate.net/publication/265211491_La_entrevista_recurso_flexible_y_dinamico
- Drew, Allison. (1995). Female Consciousness and Feminism in Africa. *Theory and Society*, Vol. 24(1) 1-33.
https://www.academia.edu/3446075/Female_consciousness_and_feminism_in_Africa
- El derecho humano al agua y al saneamiento. (2015). *Naciones Unidas*.
https://www.un.org/spanish/waterforlifedecade/human_right_to_water.shtml#

- Ezehgarumma, Alex., i Feyissa Tolu. (2019, Desembre 4). África: por qué crece tanto la población y cómo cambiar la tendencia. *El País*.
https://elpais.com/elpais/2019/12/03/planeta_futuro/1575359993_923391.html
- Farré, Natza. (2016). *Curs de feminisme per microones*. Ara Llibres.
- Fernandez, June. (2021). ¿Qué gano yo contándote mi historia?. Dins de Monográfico Periodismo Feminista II. *Revista Pikara*.
- Ferreira, Maialen. (2020, Novembre, 21). Remei Sipi: “El feminismo no lo inventó la mujer del norte, ya existía en África”. *El Diario*. https://www.eldiario.es/euskadi/remei-sipi-feminismo-no-invento-mujer-norte-existia-africa_1_6450542.html
- Global Nutrition Report. (2020). *Gambia. The burden of malnutrition at a glance*.
<https://globalnutritionreport.org/resources/nutrition-profiles/africa/western-africa/gambia/>
- Gómez, Carlos. (2020). *Debates y controversias en la cooperación al desarrollo. Fondos privados de ayuda, acuerdos neocoloniales y ayuda a refugiados*. Publicacions de la Universitat d'Alacant.
- Grosfoguel, Ramon. (ed.). (2020). *Feminismos islámicos*. Bellaterra Edicions.
- Guia pràctica de català. (2020). *Universitat Oberta de Barcelona*.
<https://www.uoc.edu/portal/resources/CA/documents/recursos-linguistics/guia-practica-de-catala-20160908.pdf>
- Hernández, Isabel. (2012). Investigación cualitativa: una metodología en marcha sobre el hecho social. *Revista Rastros Rostros*, 14 (27), 57-68. <https://revistas.ucc.edu.co/index.php/ra/article/view/444>
- Hernández, Rosalva Aída., i Suárez, Liliana. (ed.) (2008). *Descolonizando el Feminismo: Teorías y Prácticas desde los Márgenes*. Cátedra.
- Herrero, Yayo., Pascual, María., i González, Reyes. (2018). *La vida en el centro. Voces y relatos ecofeministas*. Libros en Acción.
- Hill, Collins, Patricia., i Bilge, Sirma. (2016). *Interseccionalidad*. Morata.
- hooks, bell. (1981). *Ain't I a woman, Black Women and Feminism*. South End Press.
- hooks, bell. (1984). *Teoría feminista: De los márgenes al centro*. Traficantes de sueños.
- hooks, bell. (2000). *El feminismo es para todo el mundo*. Traficantes de sueños.

- hooks, bell., et. al., (2004). *Otras inapropiables: feminismos desde las fronteras*. Traficantes de sueños.
- Jabardo, Mercedes. (ed.). (2012). *Feminismos negros. Una antología*. Traficantes de sueños.
- Janneh, Fatou. (2021). Kafoolu and Kompins: Women's Grassroots Movements in Post-Colonial Gambia. *Faculty of the College of Arts and Sciences of Ohio University*. https://etd.ohiolink.edu/apexprod/rws_etd/send_file/send?accession=ohiou1636105424164425&disposition=inline
- Kapuściński, Ryszard. (1998). *Ébano*. Anagrama.
- Mama, Amina., et. al., (2013). *Africana. Aportaciones para la descolonización del feminismo*. Oocebap. https://www.feministas.org/IMG/pdf/varias_autoras_africana_aporaciones_para_la_descolonizacion_del_feminismo.pdf
- Moran, Caitlin. (2011). *How to be a woman*. Ebury Press.
- Nascimento, Leandro da Silva., i Kalil, Fernanda. (2019). "The interviews were transcribed", but how? Reflections on management research, *RAUSP Management Journal*, Vol. 54 No. 4, pp. 413-429. <https://doi.org/10.1108/RAUSP-05-2019-0092>
- Nations Online. (2021). *The Gambia*. <https://www.nationsonline.org/oneworld/gambia.htm>
- Ngozi, Chimamanda. (2012). *Tothom hauria de ser feminista*. Fanbooks.
- Oliva, Asunción. (2004). *Feminismo postcolonial: La crítica al eurocentrismo del feminismo occidental*. Universidad Complutense de Madrid. *Cuaderno de Trabajo nº 6*. <https://www.ucm.es/data/cont/media/www/pag-44805/6Feminismo%20postcolonial.pdf>
- Puleo, Alicia H. (ed.). (2020). *Ser feministas. Pensamiento y acción*. Ediciones Cátedra.
- Rodó-Zárate, Maria. (2021). *Interseccionalitat. Desigualtats, llocs i emocions*. Tigre de paper.
- Sánchez, Cecilia. (2019, Febrer 25). El derecho a la energía como derecho fundamental I. *El Salto Diario*. <https://www.elsaltodiario.com/desconexion-nuclear/el-derecho-a-la-energia-como-derecho-fundamental>
- Sipi Mayo, Remei. (2018). *Mujeres africanas: Más allá del tópico de la jovialidad*. Ediciones Wanáfrica.
- UN Women. (2021). *Country Fact Sheet. Gambia*. <https://data.unwomen.org/country/gambia>

- UNDP. (2019). *Gambia*. <https://bti-project.org/en/reports/country-report/GMB>
- UNDP. (2020). *Human Development Report 2020. Gambia*. <https://hdr.undp.org/sites/default/files/Country-Profiles/GMB.pdf>
- UNFPA. (2022). *World Population Dashboard. Gambia*. <https://www.unfpa.org/data/world-population/GM>
- UNICEF. (2010). *Gambia 2010 MICS*. https://mics-surveys-prod.s3.amazonaws.com/MICS4/West%20and%20Central%20Africa/Gambia/2010/Final/Gambia%202010%20MICS_English.pdf
- UNICEF. (2018). *The Gambia. Multiple Indicator Cluster Survey 2018*. <https://www.unicef.org/gambia/media/776/file/The%20Gambia%20Multiple%20Indicator%20Cluster%20Survey%202018.pdf>
- Valles, Miguel. (2000). *Técnicas cualitativas de investigación social. Síntesis Editorial*.
- Vergès, Françoise. (2021). *No todas las feministas son blancas*. La Vorágine.
- World Bank. (2022). *Poverty and Inequality Platform. Gambia*. <http://iresearch.worldbank.org/PovcalNet/home.aspx>
- World Bank. (2022). *The World Bank in The Gambia*. <https://www.worldbank.org/en/country/gambia/overview#1>
- Ziegler, Jean. (2020). *El capitalismo explicat als joves i als no tan joves. Conversa amb la meua neta (tot esperant que en vegi el final)*. Viena Edicions.
- Zirion, Iker., i Idarraga, Leire. (2014). Los feminismos africanos. Las mujeres africanas “en sus propios términos”. *Relaciones Internacionales*, (27), 35–54. <https://revistas.uam.es/relacionesinternacionales/article/view/5236>